

A SZATHMÁRI PÜSPÖKI MEGYÉNEK
KÖZÉPKORI
ÉPÍTÉSZETI RÉGISÉGEI.

IRTA

DR. HENSZLMANN IMRE.

Középkori kereskedelmi út.

A középkor ismerte és használta azon kereskedelmi utat, mely Magyar- és Erdélyországon keresztül vezetve, összeköti Európa északi tartományait a kelettel. Ezen út körülbelül egy irányu a tervezett oderbergi-tiszai vasút vonallal, csak hogy a régi meglehetősen egyenes vonalat tartott meg, míg a vasút sok; csaknem épszögű töréseivel, inkább a mainap uralkodó politikai nézeteknek és a már meglevő vonalak követeléseinek fog megfelelni.

Az említett középkori útnak Magyar- és erdélyországi részét még sok helyütt építészeti emlékek jelelik; ismerjük a szepességieket és kassaiakat, a szathmári püspöki megyéit ime csak pár hét előtt pontosabb vizsgálat alá vettük, míg Erdélyország északra fekvő emlékei mindeddig még nem estek archaeologiai tanulmányozás alá.

Kassa Sz. Erzsébet nevű temploma fő párkányzatának horonyában, közvetlen a nyugati csúcs északi szöge alatt ily tartalmu felírás van karczolva; “

Anno 1497. Christi Ecclesie Nicolaus Crompholtz de Nissa (Neisse, Sileziában) reedificavi turim superiorem ac clipeos tectales omnes tres, que omnia destructa erant per obsidionem civitatis per Albertum Polonie, Regem, addo horale diale (?) tempore plebani Joanis Crom Doctoris Vitrici Joanis Czimerman d' Olzna“ (Oels, Sileziában.) *)

Bizonyos, hogy a középkorban nem a silesiai, rochlitzi iskola, hanem a bécsi gyakorlott befolyást a magyarországi építkezésre, és maga a Crompholtzot megelőző, kassai születésű, Krom István mester a bécsi sz. Istváni névlajstromban fordul elő 1430. körül „Stephan Cromaurer“ név alatt.**) Annál feltűnőbb, hogy mindjárt Krom után, nem csak sileziai mesterrel, hanem sileziai egyházi gondnokkal is találkozzunk Kassán, oly épületnél, mely nem csak a felvidéken, hanem az egész országban a legjelentékenyebb. E körülményt másképp nem, mint igen közel viszonyból magyarázhatni, mely Kassa és Silezia közt ama időben létezett.

Hasonló viszony uralkodott Kassa és a mai szathmári püspöki megye közt, mint

*) Lásd „Kassa városának ó-német stül templomai“ rajzoló és magyarázó Henszlmann Imre, Pesten 1846. 16-ik lap.

**) Lásd „Der Stephans-Dom in Wien v. Fr. Tschischka 1832.“ 4-ik lap. Krom születési helyére nézve pedig Kassa városának levéltára felel, hol a „Krom“ család tagjai többször fordulnak elő a XV-ik század második felében. Egyébiránt Tschischka még több Kassai születésű kőműves nevet talált a sz. István templomára vonatkozó számadásokban, jelesen: „Niclas von Kaschaw von 1420 bis 1430“ 3-ik lap, és von 1415 bis 1420, 4-ik lap és továbbá „Hanns Niederhaim und Caspar von Kaschaw 1427 bis 1430.“ 4-ik lap.

ez azon befolyás után világos, melyet az előbbinek építményei akkor az utóbbiéra gyakoroltak; de világos ez még inkább abból, hogy ezen befolyás az említett püspöki megyén keresztül és azon túl tovább is elterjedt Erdélyországban, nevezetesen Kolosvárra, melynek fő temploma töveivel, támaival és kettős lépcsőjével szemlátomást utánozták a kassai épület hasonnevű tagjait.

Ezen utánzást több erdélyi templomban is észrevehetni, sőt állíthatjuk, hogy a kassai építmények befolyása csak magával Erdélylyel végződik, Brassó táján.

A fenemlített középkori kereskedelmi út tehát a Szepességről Abaúj, Zemplén, Ung, Beregh és Szathmár megyéken kelt át Erdélyországba. Az út, melyen ez történt, a karpáthi közép bércz tövén keletfelé Munkácsig haladott, honnan épszög alatt egyenesen délfelé sietett Bereghnek és Bereghszásznak, s innen, Tisza-Újlakig kanyarodva, ismét keletfelé haladott Nagy-Szóllósig, Ugocea megyében. Itt érte el első csomópontját, melyről keleti és déli ágra oszlott. Az előbbi érintette Mármarosnak öt korona-városát: Huszthot, Visket, Técsöt, Hosszumezőt és Szigethet, s innen dél- és utóbb nyugat felé kanyarodott Nagy-Bányára. Az útnak más, azaz déli ága Királyházán, Fekete-Ardón, Nevetlenfalun, Aklin, Halmin, Egrin és Batizon keresztül érte el Szathmár-Némethit, s innen elébb észak, utóbb kelet felé fordulván Sárköz-Ujlakon, Sárközön, Aranyos-Megyesen, Apán, Színyér-Várallján és Misztótfalván át egyesült, a második csomóponton, Nagy-Bányán, a keleti úttal, hogy mindketteje együtt Erdélybe kelhessen át.

A mostani püspöki megyének e két fő útja mellett létezett még számos más út, kivált Szathmárnak Szamos és Tisza közti síkján, főképen e folyó partján, és ezen utakat még ma is számos fenmaradt építészeti emlék jeleli.

Feladatunk vala*) e püspöki megyének mentül több emlékeit látni, vizsgálni és felmérni: e szerint kutatásunk tere három pont által lett határozva: északkeleten Mármaros-Szigeth, délkeleten Nagy-Bánya és északnyugaton Bereghszász által.

Munkálatunkat a legújabb szathmári püspöki megyének, csak pár héttel megjvetelünk előtt megjelent schematismusa tetemesen segítette; mert itt találtunk feljegyezve minden, még fenmaradt, régi emléket. A lajtsromot, tárgyismerettel maga a püspök ő excellenciája készíté, s abba csak azt jegyzette fel, miről személyesen meggyőződött, A régi épületek tehát jól vannak meghatározva, és nincs felvéve a lajstromba újabb építmény, sőt létezik a megyében még több, a 117 megnevezett régi kő-templomnál, mert magunk is, ő excellenciája társaságában, fel nem jegyzettet találtunk Csegöldön.

E példányszerű schematismusnak más nevezetes előnye az, hogy abban sok, a fennmaradt emlékekre vonatkozó régi okmány van idézve. E szerint a munka tetemesen segíti az archaeologiai vizsgálatot, és ha minden püspöki megyének ily elv szerint és hasonló ismerettel készített schematismusa volna, rövid idő alatt megismerkedhetnénk hazánk műemlékeivel; mi jelenleg annál nehezebb, minél csekélyebb költség évről évre efféle tanulmányozásra fordítatik.

Erdélyből jövén, az első nevezetesebb pont, melyet a szathmári püspöki megyében sept. 7-kén elértünk, *Nagy-Bánya* volt.

A schematismus említi, hogy hajdan itt több figyelemre méltó templom létezett, jelenleg csak egyiknek tornya és fél kapu fele áll, a többi mintegy husz év előtt 300 fo-

*) Az archaeologiai bizottság részéről ki voltuuk küldve, Rómer Floris, Schulcz Ferencz építész és magam a szathmári püspöki megyének vizsgálására középkori archaeologiai tekintetben.

rinton adatott el és romboltatott le. Az épületet a Hunyadiak korából származónak tartják, mit, úgy látszik, a toronyba befalazott Hunyadiczimer is erősít: azonban a stylnek jellegei régibb időre mutatnak; t. i. nagy Lajos korára, melyben és melytől a város vette szabadsalmát. Ehez járul a szabadalmi oklevélnek következő pontja: „*donec ad ejus (ecclesiae) perfectionem plene deveniant, medietas decimae frumenti et vini ad opus ecclesiae (detur), item census depositionis, vini, census mensurae et census staterae, qua perfecta usibus communitatis perpetuo applicetur.*“

A torony alakjára nem voltak befolyással a kassai építmények; de a kapuzaton a kassai sz. Mihály kápolnájának befolyása világos, mind kapufele elrendezésének egész elvében, mind oszlopfejei díszén, hol ugyanazon lombozatot látjuk, mely először a kápolna kapitaeljein, másodszer itt, s többé alig fordul elő a középkori építészet maradványain.

Nagy-Bánya a régi „*Rivulus Dominarum*“ levéltárában igen jeles pecsétnek viasz-lenyomatát láttuk. E lenyomat az 1480-ban czéhé alakult szűcsök szabadalmi levélén fordul elő, de mindenesetre régibb ezen évnél; származván, igen hihetőleg, a XIV. század azon idejéből, melyben (1347-ben) a város szabadsalmait nyerte. A lenyomat, fehér viaszból készült csészében zöld viaszon van, nyolczszögű, ezen felirattal: „*Mutuus amor civium optimum est civitatis firmamentum.*“ Benső terén sz. István ül kősziklán, a kormánybotot és országalmát tartván kezében, két oldalán a szikla egy fokkal alacsonyul, melyen két cserfa látható. A király alatt balra nagy körívű kapu bányába vezet, mely előtt térdeplő bányász a sziklát töri, jobbfelül más bányász targonczával közeledik a nyíláshoz. A pecsét munkája kitünő, rajza oly remek, hogy alig láthatni jobb középkori pecsétet; miért is fentartjuk magunknak azt külön magyarázni és kiadni, azon sikerült rajz szerint, melyet Pap Zsigmond e czélra készíteni sziveskedett.

Sept. 9-kén elhagytuk Nagy-Bányát és Szathmár-Némethi felé utazván, találkoztunk Szinyér-Várallján Schulcz Ferencz építészszel, ki a többi úton társunk és segédünk volt. Ezen úton láttuk a *misztótfalusi*, *szinyér-váralljai*, *aranyos-megyesi*, *apai*, *sárközi* és *sárköz-újlaki* templomokat, melyek szerint mindjárt útunk kezdetén a kisebb templomok korát és elrendezését birtuk pontosan meghatározni.

A püspöki megyének már 1833-ban megjelent schematismusa említi a levéltárnak egyik okmányát, mely bizonyítja, hogy Báthori Zsuzsanna Mór, horváthországi bán magtalan özvegye templomokat építtetett Misztótfalván, Szinyér-Várallján, Aranyos-Megyesen, Apán, Sárközön, Sárköz-Újlakon (ezek ma is fenállanak) és Illobán (ez eltűnt).*)

A hat fenmaradt épület nyomán biztosan meghatározhatni az egész vidék falusi templomainak elrendezését és styljét a XV-dik században. Igaz ugyan, hogy csaknem ugyanazon elrendezés fordul elő hazánk majdnem minden csúcsíves templomán, még pedig a Dunántúl már a XIV-ik században is, honnan következtethetni, miként ezen elrendezés, mint a legcélszerűbb, már korábban származott át Németországból a régi Pannoniába, s csak innen terjedt el később hazánk keleti részére; de midőn a csaknem ugyanazon elrendezése mellett a magyar két vidéki templomkáiban találtak stylbeli

*) „*Teste manuscripto in archivo dioecetano recondito Susanna Báthory, consors Mauriti, Bani Croatiae habitans in arce sua Várallja, post fata mariti orbata omni prole plurimum bonorum suorum haeredes constituit ecclesias. Aedificavit septem ecclesias, nempe: Misztótfalvensem, Illobensem, Váralljensem, quam tribus praediis ditaverat: Kácz, nunc Kácza, Lánamező et Tökés, — Apaensem, Aranyos-Megyesensem, Sárközensem et Sárköz-Ujlakensem. Ex his hodie solum Váralljensis est iuris catholici; Illobensis nullum amplius vestigium; Misztótfalvensis non pridem est diruta (ez nem volt a középkori, s a többi megnevezetthez hasonló, mert ez még fenáll), reliquae sunt in manibus reformatorum, a quibus Váralljensis saeculo superiore solum difficillime est vindicata.*“ Schemat. pag. 121 et 122.

különbségek, nevezetesen a szelvényekben és díszekben, ugyanezen különbségekre figyelemzetnek a Báthori Zsuzsánna által emeltetett emlékek is, így határozván meg közelebről mind maguk, mind a magukhoz hasonló korát; s ezek szerint

A magyar falusi csúcs-íves templom elrendezése áll:

egy- vagy két hajóból, melynek keleti oldalához mindig a szentély, nyugatiéhoz többnyire torony csatlakozik.

A szentély keleti zárásával többnyire a templomka egyetlen oltárát veszi körül, e zárás többnyire a nyolcszög három oldalából áll, és sarkain kifelé szökő támakkal van erősítve, melyek a bolt-gerinczek oldalnyomását fogják fel: belül, a sarkokban, fél oszlop emelkedik, mely fölött a gerincz a szentély zárásának közepe felé fut fel, hol a zárkó körül pontosul össze; nem ritkán a féloszlop hibáztván, helyét gyámkő pótolja, a gyám- és a zárkó néha az egyház jóltevői címereivel van díszítve; a gerincz anyaga faragott kő, míg a gerincz közti bolt-süveg téglából van rakva, az előbbi képezvén a boltozatnak mintegy erős csontvázát; a boltoknak csaknem egész nyomása ezen pontosul össze, végén és irányában a tám növeszti a tám ellentállási erejét. Két-két féloszlop és két-két tám közt nyílik a hosszú keskeny ablak, de a falusi templomban csak a szentély-zárás délkeleti és keleti oldalán, sőt még ez utóbbinál is többnyire hibázik. Ezen ablaknak csúcs-díszje a XIV-ik században egyszerűbb s közelebb áll a tiszta geometriai alakhoz, míg a XV-dik században leginkább a hal-hólyag vagy láng (Fischblase, flamboyant) alakját öltvén, ezzel árulja el keletkezésének későbbi korát. A szentély-zárás északi, vagy evangeliumos, oldalán gyakran a falba mélyedt fülkét látunk, mibe, mivel az oltárszekrény alatt csak szent képekkel ellátott tábla (predella) volt, de az oltáron szentség-ház (tabernaculum) nem létezett, a monstranciát zárták el; délfelé pedig az epistolás oldalon, nagyobb és alacsonyabb fülke egy vagy több papnak szolgált ülés helyéül. A szentély-zárás nyugati részén áll az egy- vagy két osztályu *hosszszentély*, melynek déli falában tám és ablak látható, míg északi oldalát többnyire sekrestye foglalja el. Néha a szentség-fülke és papiszék a hosszszentélybe vitetett át, melynek osztályai kereszt-boltozattal vannak fődve, gerinczei, a szentély-zárásának megfelelőleg vagy féloszlopon, vagy gyámköven emelkednek. Ritkán hibázik a szentély zárásában vagy a hosszszentélyben, amabban a csillagos, emebben a minden osztályát fedő keresztbolt; melynek hiánya a község nagy szegénységének jele.

A szentélyt a hajótól a *diadalív* választja el; ez csak gazdagabb és későbbi korból származó templomokban van tagozva, közönségesen pedig egyszerű, hanem erős, heveder ívet képez; alakja csúcsos, s csak régiebb vagy igen alacsony templomokban közelíti meg a félkört. E félkör alatt, annak kezdetén, nagy fagerenda, az úgynevezett diadalgerenda vonult el a magasban, melyen üdvözlőnk a keresztfán, a b. szüz és sz. János evangelista állottak fából faragva.

A diadal ív nyugati oldalán nyúl el a szentélynél tágasabb *osztatlan hajó*, mely többnyire hosszabb szélességénél, ez fogadja magába a községet; kisebb vagy nagyobb hosszának megfelelőleg mindkét hosszfalán kevesebb vagy több tám szökik ki, míg a szentélyével megegyező hosszú és keskeny ablak csak déli zárfalában nyílik; az északi zár falon nincsen ablak, részint a léghuzam elkerülése végett, részint azért, mert ide voltak festve a nagy kiterjedésű falképek. Gyakran a hajó déli falát mellékajtó töri keresztül, ez többnyire a valamivel nagyobb templomoknál fordul elő. A hajó ritkábban van boltozva, ha igen, akkor két-két az ellenkező falon kiszökő tám közt erős heveder-ív emelkedik, — többnyire két gyámkő van, és két-két heveder közt terjedt el a keresztbolt, ha nem, akkor a boltozat helyett fekirányos fa-mennyezet fűdi a hajót, s ilyenkor sok esetben, az egész

hajónak csak négy táma van, mely mindegyik sarkából diagonal irányban szökik ki; kisebb hajónál, ha ez boltozva van, már ezen négy tám is elegendő, az egyetlen kereszt-bolt oldalnyomásának ellensúlyozására.

Rendesen a hajó nyugati homlokzatának közepén áll a *torony*; ez az épületnek nem mulhatlanul szükséges része; azonban hol előfordul, többnyire négyeg alakban száll fel alólról s a nyolczszög alakba csak nagyobb magasságában megyen át; falazott része többnyire nyílt arkadokkal végződik, ezek fölött emelkedvén a magas és hegyes fasisak. A torony a hajóhoz ragaszkodván, keleti falát közösen bírja a templom nyugatiéval, de nagyobb magassága miatt e falat erősebbé, vastagabbá kell tenni, mint minő a templomé, a toronynak többi fala szabadon áll; a nyugati fal két sarkán áll vagy diagonal irányban két, vagy épszög alatt négy tám, mely fokként kisebbedő kiszökéssel fut fel, a nyolczszögbe tört tornyoknál e törésig, a négyeg alakuknál pedig még magasabbra. Átalán a nyolczszögbe átmenő torony újabb eredetű; azonban e szabály azért kivételes Szathmár vidékén, mert Erdély a négyeg alakot még nagyobb templomai tornyainál is megtartotta, és Erdélynek e tekintetbeni befolyása folytán a négyeg torony annál gyakrabban még a XV-ik század végén is, minél inkább a szathmári püspöki megyében közeledünk Erdélyhez. A toronynak fő alakja tehát e vidéken nem határozza el a korát; de e célhoz járul a torony falait keresztül törő fő-kapu és ablak, és azon szelvényes tagok, melyek a toronynak párkányzatát és talajját képezik. Hol a kapuzat felén dúsabb tagozatot, s főképen körtve alakú féloszlopot látunk, ott a tornyot újabb korúnak kell nyilatkoztatnunk; viszont, az egyszerű, csaknem román stílusú, fél-oszlop nélküli tagozat nem mindig mutat régi korra; mert ezt, mint kevésbé költségest, későbbben is használták Szathmár vidéke szegényebb községeiben, sőt néha arra még a XV-ik század végén is nem csúcs hanem körívet tettek fel. Ilyenkor a párkányzatok határoznak, és határoznak a torony ablakai egyetemben az osztályokkal melyekbe törvék, határoz a torony csarnoka és a torony falának beillesztése a temploméba, határoz végre a tám, mely a toronynak sarkait erősíti.

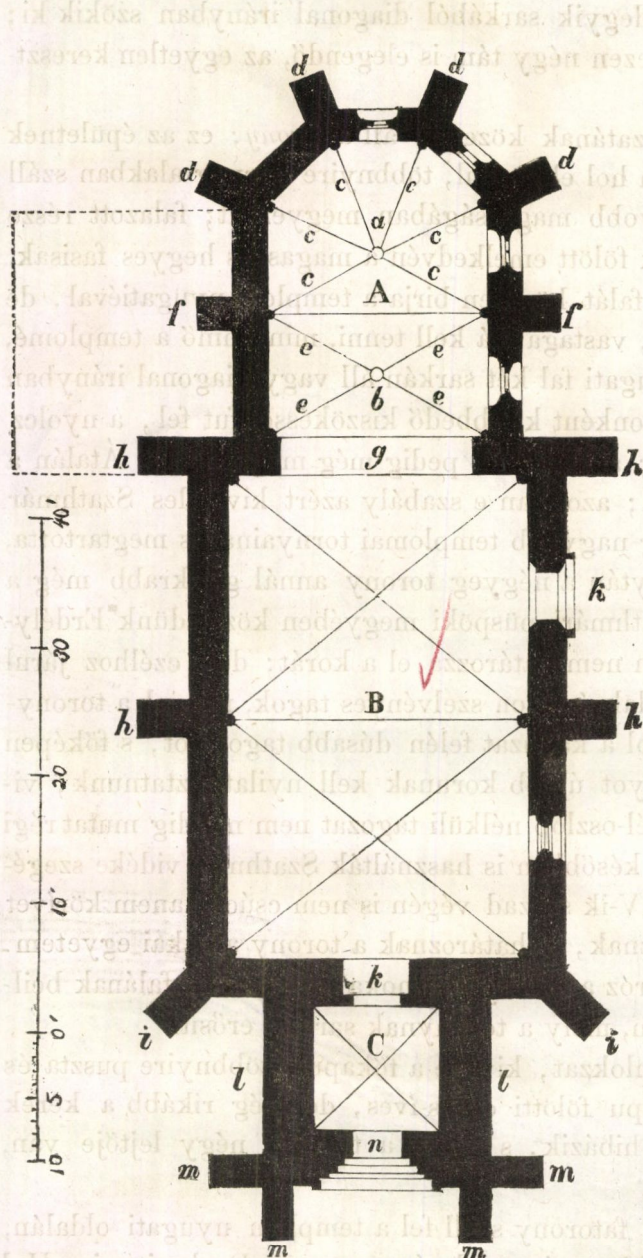
Hol torony nincsen, ott a főhomlokzat, kivéve a főkaput, többnyire pusztaság és disztelen; ritka Szathmár vidékén a főkapu fölötti csúcs-íves, de még inkább a kerek ablak, több esetben még maga a csúcs is hibázik, s akkor a tetőnek négy lejtője van, vagy is sátor-tető.

Néha a falazott torony helyett, fatorony száll fel a templom nyugati oldalán, néha ily torony csak a tetőből emelkedik ki, a németnek úgynevezett Dachreiter-je. Hol pedig a toronynak mindezen neme hibázik, ott a templom közelében fa haranglábat látunk, mely bár mindig újabb alkotásu, mégis megtartván a hagyományos alakot, ez által veszi igénybe figyelmünket.

A szathmári püspöki megye falusi templomainak arányai igen változnak, a községek tagjainak száma szerint, pedig oly annyira, hogy a nagyok háromszor is nagyobbak a legkisebbeknél.

E templomok nagy többsége a reformatio óta eleinte a lutheránosok, utóbb a kálvinisták birtokába ment át; miért is azokban igen ritka a régi felszerelés: az oltárok helyébe állt a pusztaság asztal, a szentélybe szék, sőt karzat állíttatott, a régi képeket vagy kivetették vagy bemeszelték, úgy, hogy falfestvények nyomai csak esetleg tűnnek elő az azokat befedő mészréteg alatt. Ide s tova régibb kelyheket látunk, melyek a XV-ik vagy XVI-ik századból származnak.

Mellékeljük a magyar falusi templom típusának alaprajzát, melyhez legközelebb áll a vetési templomé;

A szentély, B hajó, C torony.
 a szentélyzárás
 b hosszszentély
 c c c c c a szentélyzárás bolt gerinczei,
 d d d d támai,
 e e e e a hosszszentély bolt gerinczei
 f f támai,
 g diadal-ív
 h h h h a hajó épszög alatti támai,
 i i a hajó diagonal irányú támai,
 k k a hajó déli mellék- és nyugati fő-kapuja,
 l l a torony északi és déli fala,
 m m m m a torony négy táma,
 n a torony csarnokába nyíló kapuzat.*)

Kirándulások

Sept. 10-kén reggel kirándultunk Batizra és Lazariba, s onnan visszajövet délután Erdődön keresztül Béltekre.

Másnap reggel meglátogattuk a már a szathmári püspöki megyén túl fekvő Ákost, hol román stílusú, a XIII-ik század elejéből származó templom maradt fenn. Feltűnő ezen templomnak közel rokonsága az erdélyi harinai (Münz- vagy Mönchs Dorf) templommal, melyet két hét-elébb láttunk, s mely a bécsi „Archaeologiai Évkönyvek“ III. kötetében van ismertetve. Mindketteje egészen elűt szomszédjaitól, minek magyarázatása nem elegendő a célnak különbségét tekinteni, mindketteje valaha kolostor-templom levén. Itt különbség van a korban, stílusban és iskolában is, s talán az ákosi templom az egyetlen, mely a tatárjárás előtt épült e vidéken; de még amugy is eltér feltűnőleg magas arányaival az e korban emelt többi magyar zárdák templomaitól, és közeledik inkább amaz erdélyi templomokhoz, melyeknek roppant magassága oly igen feltűnő. Az ákosi templom a felhozott tekintetből igen érdekes, és megérdemli hogy rossz állapotban levő téglafalai minélelőbb kijavíttassanak.

Septemb. 13-kán hosszabb útra keltünk, Máramaros megyét is meglátogatandók. Szathmár-Némethiből indulván, megnéztük egymás után a következő régi templomokat: az e gri-t, halmi-t, akli-t, nevetlenfalvi-t, fekete-ardói-t, gyulai-t, mátyfalvi-t, szőlös-végardói-t, nagy-szöllösi-t, huszthi-t, viski-t, técsői-t, hosszúmezői-t, marmaros-szigethi-t, gyulafalvi-t, és

*) A vetési templomnak nincsen sekrestyéje; más templomban a sekrestye a hosszszentély északi oldalához levén építve, bejárása a vetési hosszszentély északi támanak helyén nyílik.

visszatértünkben az *avas-vámfalui-t*, *avas-újvárosi-t*, *sárközi-t* és *sárköz-újlaki-t*, s e templomokon kívül a nagy-szöllősi *Kankó* nevű és a *huszthi várat*.

A nevezett templomok közt a *fekete-ardói* és a *szöllős-vég-ardói*, különös figyelmet érdemel falképei miatt, továbbá a *nagy-szöllősi* azért, mert ez a vidék falusi templomainak élén áll, mind nagyobb mérvű és csinosabb kivitele, mind azon oknál fogva, hogy szentélyében igen díszes szentségfülke és papi szék, sőt még a szentélyt a hajótól elválasztó áttört falnak nyoma is megmaradt, t. i. az úgynevezett jubé vagy Lettner, melynek más példányát Magyarországon eddig nem ismerjük. Ezek miatt szándékunk a három érintett templomot külön magán-iratban ismertetni. Érdekes továbbá a *huszthi* templom hajdani erősített volta miatt, ámbár a kerítő védfal sok tekintetben elvesztette régi jellemét, végre a *mármaros-szigethi* főtemplom; falképtöredékeit az 1847-ki Akadémiai Értesítőben magyaráztam. Midőn később az egész templomot lerombolták, újabb képtöredékek jöttek napvilágra, melyeknek másolatait Szilágyi István tagtársunknál láttuk. A fenmaradt képtöredék, a lerombolt régi templomnak az akadémia levéltárában meglevő rajza, és az e régi templomnak még megmaradt tornya megérdemli a külön ismertetést. Nevezetes a torony alatt nyíló főkapu, melynek kapitael-díszei még igen durva kidolgozásukban is emlékeztetnek a kassai sz.-Mihály kápolnájának csínosan faragott hasonló tagjaira.

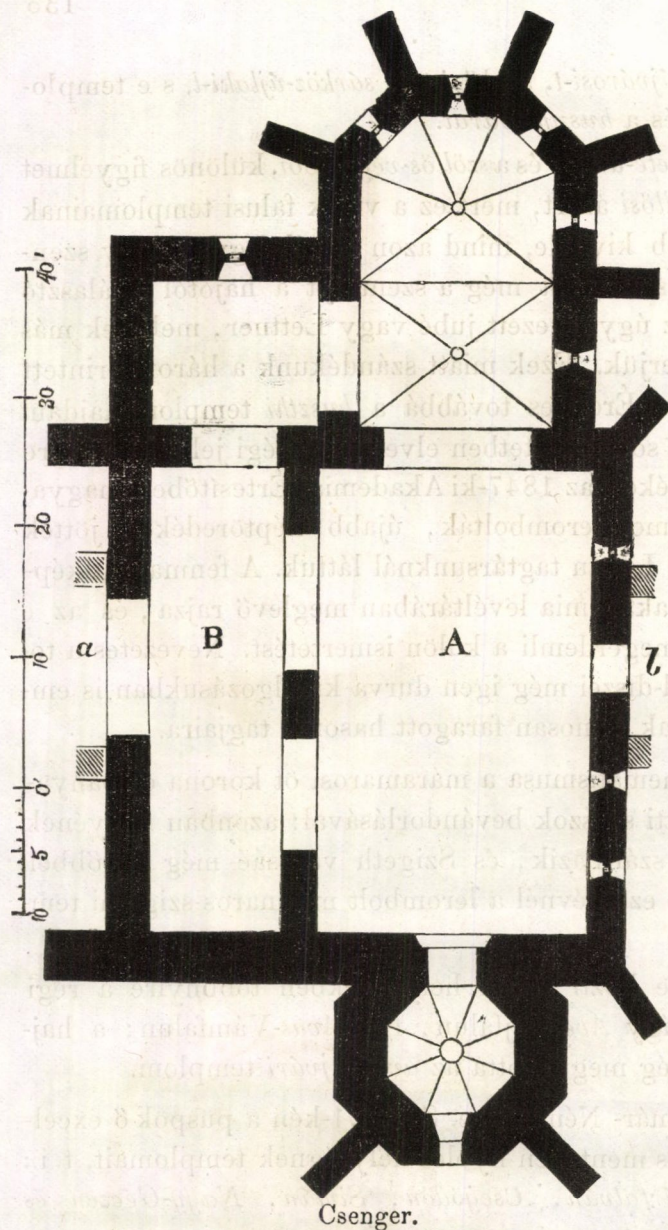
A püspöki megyének 1864-ki schematismusa a máramarosi öt korona és bányavárost egykorunak mondja a II. Geyza alatti századok bevándorlásával: azonban négyének szabadalmi levelé csakis Robert Károlytól származik, és Szigeth városáé még később kelt, t. i. 1352-ben nagy Lajos alatt: holott ezen évnél a lerombolt mármaros-szigethi templom régebb volt.

A Mármaros és Szathmármegye közti hegyi helységeekben többnyire a régi templomoknak csak falai maradtak fenn, így *Avas-Ujfalun*, így *Avas-Vámfalun*; a hajdani elrendezés és alak legtöbb nyomait még megtartotta az *avas-újvári* templom.

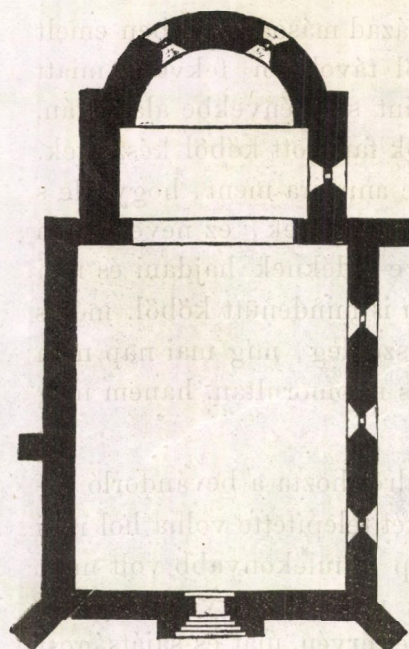
Sept. 20-kán visszatértünk Szathmár- Némethibe. Sept. 21-kén a püspök ő excellenciája társaságában néztük meg a Szamos mentében nyolcz helységnek templomait, t. i.: *Vetésen*, *Csengeren*, *Szamos-Becsen*, *Tatárfalván*, *Csegödön*, *Simán*, *Nagy-Géczen* és *Atyán*.

Kivéve a simait, a többi hét megnevezett a XV-ik század második felében emelt falusi templomok sorába tartozik. Mind a nyolcz a hegyektől távolabbi fekvése miatt téglából épült, nehányaiban az agyagot, égetése előtt, a kivánt szelvényekbe alakítván, valóságos terra cottat készítettek, másoknál legalább a disztagok faragott kőből készültek. Újabb időben a takarékoskodás és az építészeti anyag kiméltése annyira ment, hogy ide s tova a régi támakat elszedték s azoknak anyagából tornyokat építettek, ez nevezetesen Szamos-Becsen történt. Ilyen eljárás után világos a különbség e vidéknek hajdani és mai vagyonsága és építészeti ízlése közt. Mátyás korában ha nem is mindenütt kőből, mégis igen jól égetett téglából építettek csínosan, díszesen és művészetileg, míg mai nap nem csak a legrosszabb anyagból építenek pongyolán, ízlés nélkül és nyomorultan, hanem még a jól épített régi templomokat sem bírják fentartani.

A styllt, elrendezést és technikát, kétségtelenül, kívülről hozta a bevándorló német gyarmatos, de lehetetlen lévén, hogy ez mind ama helyeket telepítette volna hol régi templomok állanak és állottak. A középkorban a magyar nép tanulékonyabb volt mint saját korunkban, mely nézetet azon körülmény is igazolhat, miszerint egyes templom, megtartván egészben a szokásos elrendezést, attól a részekben eltérvén, újat és sajátágost mutat; így a *csengeriben* két hajót látunk, a rendes tágat A, és annak északi oldalán más keskenyebbet B, melynek az előbbivel egykoru valóságáért kezeskedik a mindkettejének

Csenger.

Sima.

közös talapja. E templomnak más sajátossága, a mindjárt alólról nyolcszögben emelkedő torony. Az északi építmény a, és a déli előcsarnok b, újabb toldás.

Régibb kora a többi hétnél a *simai* templom, mutatják ezt félkörű szentély zárása, vagy apsisa, igen rövid hosszszentélye, annak déli falába tört igen egyszerű, fent két háromszöggel zárt papiszéke, szűk félkörű ablaka, végre kapujának oldal szelvénye, mely egyedül épszögű kiszökésekből áll

Azonban a támaszok kellő kifejlődése, s kivált a nyugatiak diagonal irányba még sem engedi, hogy építését a XIII-ik század felénél tovább vigyük vissza.

A *vetési* főkapun a *simaié*hoz hasonló tagozást látunk ugyan; azonban más részt a tagozás feletti ív, az e feletti dúsabb csúcs-ív s az egésznek két, csekély kiszökésű támaszmal bekeretelése, mindannyi jelek, melyek a *vetési* főkaput a *simaié*nek korából kimozdítják, azt a XV. század második felébe helyezvén, mely időnek a templom többi részei is tökéletesen megfelelnek.

Nevezetes még a *tatárfalu-si* kis takarékos templom is, melyben e vidéken a téglalapítás elérte fény-pontját, sőt az épület nem lévén soha bevakolva, ez hazánkban ismert téglalap-épületei közt, az egyetlen egy, melyen polychrom hatás utáni törekvés látszik; mert itt rendesen vörösre és feketére égetett téglák fel vannak váltva ugyanazon sorban, mi kellemes látványt idéz elő, kivált az ablakok feletti íveken.

Sept. 22-kén elbúcsúztunk Szathmár-Némethitől, és Beregh megyén keresztül visszatértünk Pestre. Észak felé tartó utunkon ez nap még Szathmár megyében meglátogattuk a következő templomokat: *Kis-Peleskén*, *Zajtán*, *Gacsályon*, *Kis-Náményban*, *Kis-Szekeresen*, *Istvándin* és *Csekén*, mely helységet csak este érhattük el.

A *kis-peleskei* nevezetes kerék épület voltában, ehez donga bolttal fődött egyenes-zárású szentély van csatolva, melynek északi falában igen egyszerű félkörbe zárt szentségfülke látható. A szűk ablak szintén félkör zárású, a kapu fél tagozata épszögű, s alsó íve félkörű. Mind ezek az épületet, szom-

szédjaénál régibb korba helyezik, úgy hogy azt legalább a simai templommal egykoruvá kell tennünk, mit a főkapunak durva ugyan, de mind azáltal sajátságos, felrajza is erősít.

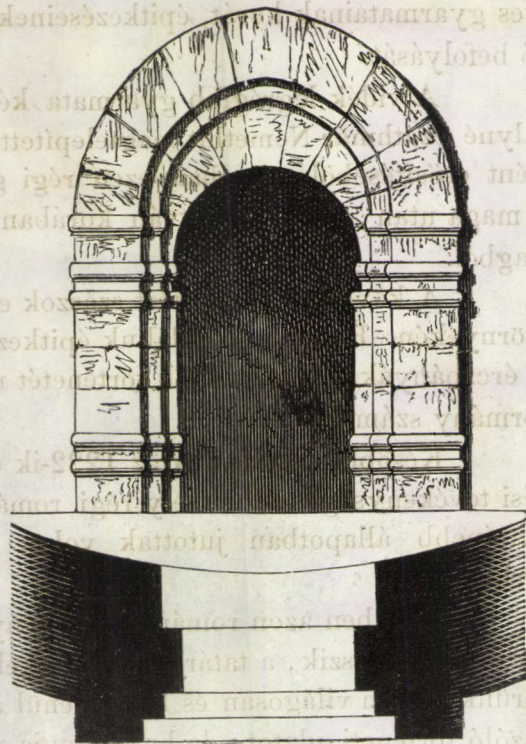
A *zajtai* templom alkalmasint szomszédjától, a kis-peleskeitől, vette át szentélyének egyenes zárását; egyébiránt különbözik még a rendes falusi typustól valamennyi tájának diagonal irányával.

Cseke mellett sept. 23-án átkeltünk a Tiszán, s reggel *Bereghszászba* értünk. E városnak temploma a püspöki megye régi templomainak legnagyobbja, és a mármaros szigethinek lerombolása után egyetlen három hajós egyháza, ott látjuk, hogyan alakult a csúcs-ív a XVI-ik században; mert egyik szentély ablakán az 1504-ki, déli kapuzatán pedig az 1522-ki év van feljegyezve. Nincs még ugyan sehol sem utánózva a fa törzs természetes voltában; de a pálca tagok már gyakran

átmetszik egymást, s az ablak és kapuzat csúcs ékei már is oly mesterséges geometriai alakot öltenek, minők csak a hanyatló styl keze ügyében voltak, úgy szintén a fő homlokzatot, tám helyett, késő idomu, rovatkás kapitaelü oszlopok metszik keresztül. A templom eredeti elrendezése nem symmetrikai, mivel, valamint Nagy-Bányán és Kolosvárt, csak egy torony áll a fő homlokzaton, pedig nem annak közepén, hanem déli sarkán. Az épület 1844-ben leégvén, egy a szathmári megyében ismert építészeti dilettans a szabálytalanságon segíteni akart, és a toronyhoz délfelé nagy kápolnát épített, s így most a torony a homlokzat közepén áll; továbbá az új kápolnába a fő kapuzathoz hasonló ajtót nyitván; a kapu számát háromra emelvén, ekkép is törekedett symmetriát létre hozni. Ugyanezen dilettans a templomot új háló boltozattal is látta el, de belsejének régi elrendezése egészen megmaradván, az eredeti szabálytalanság is e helyütt a régi. A szentély a nyolcszög három oldalával van zárva, északi oldalán még áll a régi sekrestye. A három hajót három-három hatoldalú tő választja el egymástól, az északi mellékhajó keleti részén régi papszék, a déliben régi keresztelőkő látható, mindkét mellékhajónak kapuja is, csekély tatarozást kivéve, még az eredeti. Az ablakok csúcsaiban szintén még eredeti a dísz, valamint a szentély és mellékhajó támai is sok helyütt megtarták eredeti párkányzatukat, sőt a legújabb tatarozás alkalmával, a mennyre kitelt, az eredeti talappárkányzatot is felhasználták az

Kis-Peleske.

Kis-Peleske.

új kápolnánál; végre eredeti még a főhomlokzat nagy fél oszlopainak lába is, ámbar a rozsszekötése a fallal sejteti, hogy eredetileg nem állott e helyen. E templomban még több szobrászati maradvány is látszik; nevezetesen több állat- és ember-alakú gyámkő. Mind ezeket tekintve, szándékunk a bereghszászi templomot külön magán-iratban ismertetni.

Bereghszászból sept. 23-kán kirándultunk *Benére*, útközben meglátogatván a *kis-muzsaji* templom-romot és a *nagy-muzsaji* ref. egyházat: az előbbi jeles díszeknek éles kidolgozásáról; szentélye apsisa, a szathmári püspöki megyében, kivételesen, a tiszszögnek öt oldalával van zárva, és főkapuja fölött kerek ablak fordul elő, mely nem mint rendszeren, küllővel van ellátva, hanem csaknem mórféle dísz foglal magába. A *nagy-muzsaji* egyház nevezetes egész boltozatának épsége miatt, és még onnan is, hogy déli kapujának felén igen jól látható, mily festékekkel vannak és voltak tagjai bemázolva.

Benén megnéztük a régi falképek csekély maradványait, egy úgynevezett *pietà*-t, Mária-t, ki a holt Krisztust tartja ölében. E kép styljére nézve igen közel áll a feketeardó-i és szőlős-vég-ardó-akhoz. A templom külsején még vörös vonalok látszatnak, melyekkel a kövek választékait jelentették.

Sept. 24-kén reggel elhagytuk Bereghszászt és Náményon keresztül 25-én reggel Nyiregyházára és a vaspályán Pestre érkeztünk; útközben meglátogattuk a *surányi* templomot, a *náményi* kastély-romot és a *nyiregyházi* ref. templomot; mindketteje meg-egyezik a falusi templom általános típusával.

Jelentésünket*) azon út vázlatával kezdtük meg, mely hajdan Európának északát Magyar- és Erdélyországon keresztül a kelettel kötötte egybe. Tekintsük most ezen út egyes gyarmatainak korát, építkezéseinek művészeti érdemét és a szomszéd magyar földre való befolyását.

A vidék legrégibb gyarmata kétségkívül azon bajorokból állott, kikkel Gizella királyné Szathmár-Némethit megtelepítette; ez világos szabadságlevelének II. András által történt erősítéséből: azonban ezen régi gyarmat építészeti maradványokat nem hagyhattott maga után, mert sz. István korában még csak igen kivételesen építettek tartósabb anyagból.

A következő telepítést százszok eszközölték II. Géza alatt 1142-ben Nagy-Bányán és környékén. Ennek sem találjuk építkezési nyomát; ha csak ide nem számítjuk az igen régi érczbányákat, melyeknek történetét megírta a nagy-bányai bányászati főnök Szakmár, a kormány számára.

Későbbi okmányok az 1222-ik évben történt bevándorlásról emlékeznek. Építkezési tevékenységének némely régi román izlésű maradványokat tulajdoníthatnánk, ha azok épebb állapotban jutottak volna ránk, úgy, hogy stylükre határozottabban ismerhetnénk.

Ellenben azon román maradványok legnagyobb többsége, melyet magunk láthattunk, úgy tetszik, a tatárjárás után keletkezett, a XIII. század második felében. Nem ismerünk ugyan világosan és közvetlenül a vidéknek ezen korban történt gyarmatosításáról szóló történeti adatot; de ha analogia után a felsővidéken ekkor közbejött újabb gyarmatosításáról szabad következtetnünk, azt hisszük, hogy Szathmár táját a roppant vész és embervesztés után kellett újra népesíteni, mihez még járul IV. Bélának 1247-dik évi, a bereghszászi javadalmakat erősítő okmánya is. A vidék fenmaradt ereklyéi javasolják, hogy ezen okmány sorai közt az ily újabb letelepedést olvassuk, s higyük, hogy épen

*) Jelen értekezésemet jelentésképpen felolvastam a magyar t. társaság történeti osztályának két ülésében.

ez en új szabadságlevél lett Lamprechtháza (ez volt Bereghszásznak régibb neve) újonnan bevándorlott lakosai kérelmének következménye, mert különben alig magyarázhatnók meg magunknak ezen vidék falusi román vagy átmeneti koru maradványait. Ehez járul még egy Szirmay által „Szathmár vármegye leírásában“ idézett adat (I. II. köt. 156-ik l.) „1216-ban már van róla (Béltekről) emlékezet a váradi tüzes próbakönyvben 243. czik.“ „Pál Béltuk helységből való perben fogta az egész *batári* helységnek *flandriai* lakóssit Benedek testvérének megölettetéséért, melyet midőn az említett *flandriaiak* nem tagadnák, de hogy úgy mint latrot ölték volna meg, állítanak. Esau ugósi (ugocsai) fő-ispány a királynak parancsolattyaóól megítélvén őket, Márton nevezetü perest-oldó által küldötte Váradra a tüzes próbának ítétetésére, a hol Pál hordozván a tüzes vasat, igaznak találtatott.“

Batár helysége Ugocsa vármegyében fekszik, nem messze Fekete-Ardóhoz, azonban középkori építészeti ereklyéje nem maradt fen.

Ily maradvány a *fekete-ardói* félkörü apsis, mely styljével világosan Orbán pápának V. Istvánhoz 1264-ben intézett bullájának idejére emlékeztet. Orbán a királyt felszólítja, adja vissza anyjának, a töle erőszakosan elvett Zeolos (Szöllös) és Queraliaza (Királyháza) helységeket; mert ezek mindig a magyar királynék tulajdona valának. Ily tulajdon volt, más okmányok után ítelve, Fekete-Ardó is, és mindhármát többször szász gyarmatnak nevezik.

Távolabb délfele találunk más átmeneti korszaku építményeket: nevezetesen a *kis-peleskei* kerek templomot, és a félkör-alaku apsisal ellátott *simait*, melyekhez még a *nagy-géczinék* nyugati részét is számíthatjuk. Mindhároma igen csekély mérvü, és egymástól igen különböző, míg ellenben a többi szomszéd templom valamint nagyobb, úgy teljesen megegyező is egymással az elrendezés és styl tekintetében. Az említett három templomhoz tartozó község csekély számú volt, tagjait tehát inkább földművelőknek, mint iparosoknak kell tekintenünk, és azért talán inkább magyar törzsűeknek hihetjük, kik, felszerkentve bevándorlott szomszédjaik építkezései által, saját templomaikat is inkább téglából, semmint az akkor rendszeren használt fa-anyagból építették.

Az átmeneti kornak utolsó példáját mutatta még kevés év előtt a *mármaros-szigethi* templom; s itt az építészeti adat ellentétben van a történetivel. Huszth, Visk, Técső és Hosszúmező, a mármarosi négy koronaváros szabadalmi levelét már 1329-ben kapta, és e helységekben sehol sem látunk nagyobb régi templomot, valamennyi alig tesz túl egy nevezetesebb falutemploménál; ellenben Mármaros-Szigeth szabadlevele csak 1352-ben kelt, és mégis temploma nemcsak hogy sokkal nagyobb, hanem olyan is volt, hogy annak építését ha ugyan nem a XIII-dikba, mégis legalább a XIV-dik század első felébe kell tennünk. Bizonyos tehát, hogy Szigeth a gazdag sóbányák művelése után korán vált gazdag és nevezetes helységgé, habár koronavárosi címét későbbben nyerte is, mint a többi kevésbbé jelentékeny, mármarosi koronaváros.

Hogy amaz út, mely Mármaros-Szigethről dél- és későbbben nyugatfelé vezet *Nagy-Bányára*, régi út; már a két rokonvérü gyarmat közlekedési vágyából is világos, de ezen kívül *Nagy-Bányán*, oly templom épült fel, melyet a szigethi stylnek mintegy folytatása — újabb fejlődéseként lehet tekinteni, és mely más részt távolabbi közlekedésre, t. i. a szintén rokon kassaiakkal emlékeztet. E templom keletkezését fentebb a XIV-dik század közepe körül helyeztük, de ez első nagyobb szerü gyümölcse levén a tatárjárás utáni új feléledésnek, az erősödés egész századba került.

Nem csodálkozhatunk, tehát ha ily erősödés a csupán földművelésre szorított Tisza és Szamos közti vidéken, csak két századdal jöhetett létre a tatárjárás után.

Míg új fölfedezések ellenkezőről nem győznek meg, a szathmár püspöki megye

kisebb templomainak élére a *nagy-szöllösit* állítjuk; mivel erre nagyobb arányai, pontos kivitele, számos és dús díszrészlete, és magának a helységnek régi nevezetessége jogosítanak.

Végre a csúcs-íves stylnek legifjabb példányát a még 1522-ben nem egészen kész bereghszászi nagy templom képezi; ezen maga a templomon feljegyzett év számához járulván még a styl tanúsága, és egy pápai bulla, melyben 1519-ben X-ik Leo a bereghszászi plébánost az archipresbyteri címmel ruházza fel.

Midőn azonban a csúcsíves styl fejlődését, kivéve kora idejét, a szathmári püspöki megyében világosan látjuk számos példány által képviselve; ugyan ily fejlődést nem veszünk észre az itt fenmaradt *szobrászati* munkákban: mert ezek száma igen csekély, s általában a szobrászat nálunk soha sem talált termékeny földre, vagy értelmes pártolásra. Mindössze csak a kevés következő plastikai munkát láttuk: *Giróttófalun*, a fő csúcsban igen durva szakálos fő, melyet, jellemtelensége miatt nem tudjuk, Krisztusnak vagy keresztelő sz. Jánosnak kell-e tulajdonítanunk, ehez igen hasonló főt hasonló helyen befallazva a *nagy-muzsaji* templomban is; emberfő idomu gyámkő fordul elő a régi erdődi templom faragott kövei közt, de ennek tekintete csaknem románszerű. Állat és emberfejű gyámkövek maradtak ránk a bereghszászi templomban, de ezek, ámbár újabb koruak, még sem mutatnak haladást a szobrászatban; a részlet igaz, hogy élesebb mivelésű ugyan, de abban is már a tunya modor nyilatkozik. Valóságos szobrot sehol sem láttunk, nagyobb, kalvaria részletet képező dombormű, a nagybányai elhordott templomnak XVI-ik századbeli maradványa, az új templom bejárásánál egy ablak közé van támasztva, műbecse csekély; elég magasan a megkimélt régi tornyon pedig egy vasas vitéznek alakja látható, mely hajdan alkalmasint sírkő volt, a kérdéses dombormű az e nemű legdurvább munkák körébe tartozik. Nem sokkal jobbak az építészeti tagok gazdagítására használt növénydíszek, sőt ezek is többnyire, még a kapitaleken is hibáznak. A mármaros-szigethi kapitael lombazata felette durva, és csak a nagy-bányai bir jellemmel, t. i. a kassai sz. Mihály kápolna lombozataéval. Legjobb plastikai műveknek ama címereket tekinthetni, melyek ide s tova a gyám- és zárköveket díszítik.

A szobrászat tehát ugyan csak nem honosult meg nálunk, annál inkább kedvelték hajdan a *festészetet* Magyarországon úgy, hogy a részint már ismert, részint csak általunk észrevett falképek nyomai azon ítéletre bírnak, miszerint hajdan csaknem minden templom festve volt. Tulajdon iskolát sejtetnek velünk az egymással közel rokon *fekete-ardó-i*, *szöllös-vég-ardó-i* és *bene-i* falképek, melyekhez a színek választásában talán a *nagy-muzsaji* kapu mázolás és a *Nagy-Géczen* fölfödözött virág bokréta is tartozik, és hasonlóak voltak, másolataik után ítélve, a *mármaros-szigethi* falképek is. A szathmári iskola ellentétbe van Aquila mester vas-megyei iskolájával; mert ez inkább a zöld és kék színt kedvelte, míg amabban egyedül a vörös-barna szín uralkodik. A vasi festmények rajza szigorúbb és több kifejezéssel bír, a compositio még egyszerűbb, ellenben a szathmáriban ez dúsabb, mind az eszme, mind az alakok sokassága tekintetében, a rajz kevésbé szigorú, az alakzat kevésbé értelmes, a kifejezés naivsága pedig kevésbé sikerült.

A schematismus 154, 155 és 156 lapján lajstromozott 117 kő-templomnak, számtekintetben, nem láttuk felét sem, de a vizsgálatunk alá esettek minden esetre a legnevezetesebbek. Azt tapasztaltuk, hogy a püspök ő excellenciája mindenütt ismerőként határozott, s ezért forró kívánságunk vizsgálatunkat jövő évre folytathatni, mivel sokszor igen csekélynek látszó tárgy nagy világosságot vethet hasonnemű jelesebb tárgyra is. E kívánságunkat osztja ő excellenciája is, kinek e helyütt hálás köszönetünket mondjuk ki azon kitünő buzgóságért, melylyel az archaeologiai tudományt pártolni és előmozdítani törekszik.

Fatemplomok.

Nem lehet nem, befejezésül, pár szót elmondanunk a püspöki megyében előforduló számos fatemplomokról, melyeket az oláhok és a ruthének építenek. E templomok nem régiek ugyan, a legrégibb, melyet láttunk, a mult század közepe táján emeltetett; de más részt azért bírnak mégis régészeti érdekekkel, mert azokban, úgy szólván a csúcs-íves styl még mai nap is elevenen működik, e templomok, tornyaikat kivéve, nem a fa, hanem a középkori kő-építészet elveit követvén.

E templomok belseje egyetlen hajóból és szentélyből áll. A hajónak magasságbeli elrendezése még régibb ízlésű, mint alaptervéé; mert közepén magasabbra emelkedvén mind két hosszoldalán, ezzel a román, vagy azon csúcs-íves három hajós egyházakra emlékeztetnek, melyekben a középhajó a két alacsonyabb mellékhajón túlemelkedik. Ezen magasabbra emelkedés, csak a közepének keskenyedése által válik lehetővé; azonban a fa anyag, nagyobb nyulossága miatt, képes a magasságbani tágulásra, és épen azért választják azt másutt akkor, mikor a felsőbb emeletet az alsón kiszöktetni akarják: hol tehát, mint itt, az ellenkező eset áll be; ott ezt csak a kőépítészet befolyásának tulajdoníthatjuk, mire az is mutat, hogy a hajó benső fődőzete nem követi a fagerendának természetében fekvő egyenes, hanem a kő boltozatnak görbe vonalát.

A hajó a nemegegyesült görögök fatemplomaiban két részre oszlik, a keletit a szentélytől elválasztja a képes fal, az ugynevezett ikonostasia, a hajó ezen osztálya a férfiaké, a másik, a byzantiak ugynevezett gynaikonitis-e, az asszonyoké, mindketteje közt alól kartám van, mely fent nyitott arkádokba megyen át, úgy, hogy képes falat a nők is láthatják.

Ezen utóbbi, mely a kőtemplom diadalíve alatti áttörött díszfalnak, az ugynevezett jubének vagy Lettnernek felel meg, az oltárhelyet egészen láthatlanná teszi a hajóban. A fal részint keretelt, részint közvetlen arra festett képpel van megtelve, lent három, többnyire függönyvel zárt ajtaja van, melynek középsőjén csak a papnak szabad bemenni a szentélybe és az abban levő oltárhoz. A képesfal festményeiben az óhitűek még ma is ragaszkodnak a régi rideg byzanti typushoz.

A szentély nem ép oly gyakran, mint a kőtemplomban, szűkebb a hajónál; rendesen, mint a kőtemplomé, a nyolcszög három oldalával végződik, a hajóéhoz hasonló igen kicsiny ablaka van, de ezek is elegendők az igen csekély kiterjedésű épület világítására. A szentély külfalán szokás az elhúnytnak emlékére keresztet akasztani, melyek néha igen eredetileg és sajátosan vannak faragva.

A torony, mely a női osztály közepe fölött emelkedik, többnyire roppant aránylagos magassággal bír, északi és déli fala, úgyszólván fel van akasztva, sőt ugyan ezt mondhatnók keleti faláról is, mely alatt csak vékony, a női osztályt a férfiakéitől elválasztó rekesz áll. Így helyére és szerkezetére nézve a torony alant a fa-építészet elvéhez ragaszkodik, de mihelyest a templom tetejéből kiemelkedik, tüstént a kő-tornyot veszi mintájául zömök négyszeg alakban emelkedvén karzatáig; e kő tornyot ezentúl is utánnozza ugyan, de nem a rendes egyházi kő-tornyot, hanem az erődök kő-tornyát, mely maga is eredetileg a fatornyótól származik. Ehez képest a karzat kiszökése minden oldalán igen nagy, ép úgy az erősítések tornyánál, hol a messzire kiszökő gyámkövek közt nyílások voltak, melyeken át löni, köveket dobni, vagy forró vizet és olvasztott szurkot lehetett az ostromlók fejére önteni, e nyílásokat tehát a német „Pechnasen“-nek nevezte, a francia „machicouli“-nak. Azonban midőn egyháztornyunknál e czél nem fordul elő, mert karzatán mindenütt kiszökik az alatta elterjedt templom teteje, a karzat egész kiszökése inkább csak utánzás-

nak és díszítésnek, sem mint szükségleti constructiónak, tekinthető; miért is a karzat karzátát képező deszka, azontúl leereszkedvén, alsó végén különféle dísz-faragással van ékesítve, vagy csipkézve. A karzat arkádjai tetején emelkedik az igen magas toronytető, ez rendszeren nyolczszögű és csak kivételesen képez igen hegyes csörököt; e tető-sisak négy sarkán alacsonyabb tornyocska emelkedik, mind az öt hegy ércz golyóval és áttörött változókéony kettős vas-keresztel van ellátva.

A templom teteje nevezetesen szökik ki az azt hordó gerendákon; azonban feltűnő, hogy ezen gerendák nem, mint például a svaiczi házak, a fa-építészeti kívánatai szerint, hanem úgy vannak faragva, mint faragták hajdan az erkélyek, karzatok és tetők gyámköveit a középkori várakban.

A faegyházak hajóit a régi basilica narthexének megfelelő nyílt csarnok előzi meg, annak ritka faoszlopai hordván a sátorfödél (Walmdach) nyugati részét. Az előcsarnokban nyílik a templom egyetlen ajtaja, mely rendszeren dús faragvánnyal van keretelve. A virág-faragványok durvák ugyan; mind e mellett nem rossz ízlésre mutat azok térbeli elosztása. A fafaragást általában kedvelik e vidéken, és gyakran láttunk itt azzal gazdagon díszített kaput, sőt még gémes kutat is. Az egyház kapui fölött nem ritkán találtunk felirásokat, melyek az építési időt és mesterét emlegették.

Rendszeren a fatemplom mellett fa-harangláb áll. E haranglábban ismételve van, zömökebb arányban, a főtorony idoma; lent a templom előcsarnokához hasonló szabad arkádok látunk, erre sátorfödél következik, ebből emelkedik az építménynek deszkával zárt négyege, mely fölött, mint a főtoronyban a kiszökő karzat lefüggő és díszített deszkáival látható, végül a karzat fölött emelkedik az öt csúcsos födél, középső, magasabb sisakjával. A göröghitűek egyébiránt a hívek összehívására deszka-kopogtatást is használnak, s azért ily deszkák egyházaik bejárása mellett vannak felaggatva.

A fatemplomok egészben igen kellemes látványt képeznek, toronysisakukkal magasra túlemelkedvén a facsoportokon, a lakott helységet már messziről árulják el, közelebbről látva, a gula változó fokai tetszést idéznek elő, kezdvén az első sátorfödélből a pyramis inkább s inkább keskenyül a felső sátorfödélben, s végződik a mindinkább pontba hegyesedő fatoronysisakban és fakeresztjében.

Az általunk látott fatemplomok legcsinosabbika a *szinyér-váralljai*, és a haranglábak közt a *cseke-i*, mindketteje Szathmár megyében. Mármaros megyében leginkább tetszett a *bárdfalusi* fatemplom Szigeth vidékén. Mondják, hogy Mármaros és Beregh megye északi részén sokkal gazdagabb fatemplomok vannak, melyek kupokkal ellátvák és az oroszok építészeti módjára emlékeztetnek. E templomoknak semmi köze a csúcs-íves stylhez, de más részt sem bírván szorosán építészeti érdekléssel, amúgy is rövidre szabott időnkkel nem bírtuk megegyeztetni, hogy ezen egyházakat távol eső helyeiken fölkeressük.

A szathmári püspöki megyében általunk látott egyházi műemlékek lajstroma.

1.) A k l i.

Ugocea megyében a szathmár-némethi nagy-szöllősi útvonalon.

Reform. kőtemplom a XV-ik századból.

Egyetlen hajójának falközi szélessége 16' 8", hossza a diadalívig 25' 9". E hajó csak fával van földve, csakegy kapuval bir, (nyugat oldalán) mely négy pontból készített csúcs-ível záratik. A hajónak nincsen támja. (Strebe.)

A szentély a nyolcszög három oldalával záratik, boltozata még az eredeti. A régi sekrestye ajtaja be van falazva, mellette még szentségtartó fülke látható.

Az ablak csúcs dísze (Maasswerk) a hólyag mintáját követi.

A templom előtt fa harang-láb áll.

2.) A p a.

Szathmár megy. a Nagybánya-Szathmár-Némethi úton.

Reform. kőtemplom a XV-ik századból. Ez azon egyházak egyike, melyeket az 1864-ki szathmári püsp. megyének schematismusa szerint (195. l.) Báthory Zsuzsánna építtetett. 1780. és 90. közt készült a mostani toronytető téglából, 1807-ben pedig készült az ajtófélf.

Az épület egy hajós, a nyolcszög három oldalával zárt szentélye valamivel szűkebb a hajónál. Az utóbbinak nyugati oldala közepén torony áll, mely, mint ez a szathmári püspöki megyének keleti templomainál és Erdélyben szokásos, egész magasságában megtartja a négyszög idomát, (nem megyen át a nyolcszögbe).

A templom bensejében renaissance ízlésű szószék áll, melynek idoma nagyon emlékeztet némely erdélyi szónoki székre, nevezetesen a néhai minorita templomaéra Kolosvárott. A szék egész magassága 7' 3".

Az épület északi oldalán nincsen ablak.

3.) A r d ó

Lásd Fekete-Ardó és Szöllős-Vég-Ardó.

4.) A t y a

Közel a Szamos és Szathmár-Némethihez Reform. téglából épített templom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajónak falközi szélessége 21' 4", hossza a diadalívig 30' 4", a diadalív vastagsága 2' 5".

A szentély szélessége 15' 5", hossza 20' 9", s így az egész templomka hossza 53' 6".

A szentély rosszul van boltozva, a hajó csak fa födéllel van ellátva.

A hajóban két, a szentélyben három ablak van; ablak az épület északi részén nincsen; támpilléit újabb időben elszedték.

5.) B a t i z

Közel Szathmárhoz észak felé.

Régi a XV-ik században kőből épített temploma romban fekszik.

A fal közt 20' 8" széles, 49' 3" hosszú, egyetlen hajójához csatlakozik a keskenyebb, a nyolcszög három oldalával zárt szentély, melynek északi falában még szentségfülke is látható.

Az építészeti tagozat díszesen és pontosan van dolgozva. A hajó ablaktalan északi oldalán falkép létezett, melynek vörös színű kettős keretét még láthatni, ennek bensőbb, keleti szögében bekarcolva olvasható „Hic fuit Joannes Bökéni A. D. 1560.“

A templom nyugati homlokzatának nem volt tornya, de úgy tetszik, mintha ilyen állott volna északi oldalán, ott, hol rendesen a sekrestye áll.

Az egyház nyugati szögein egy-egy tám diagonal irányban emelkedik, miből következtethetni, hogy hajdan a hajó is volt boltozva.

6.) B é l t e k. *)

Szathmár megye délkeleti szögében kath. kőtemplom a XV-ik századból, mely nem régen leégvén jelenleg restauráltak.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb, a nyolcszög három oldalával zárt szentélylyel, nyugati toronnyal, mely még a templom magasságában a nyolcszögbe van törve, eredeti a fő kapuja fölötti két egész és két fél csúcsívből álló fries. Az egyház déli részén előforduló csúcs-íves ablakon tulnyomó a hólyag minta (Fischblasen-Maasswerk). Az épület alacsony fallal volt körülkerítve, melyben kalvaria statiók léteztek, ezeket is újítyák jelenleg.

7) B e n e.

Beregh megye délkeleti táján a bereghszászi tiszajárási úton.

Ref. kőtemplom a XV-dik századból.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb a nyolcszög három oldalával zárt szentélylyel, és nyugati toronnyal.

A hajónak fal közti szélessége 25' 5", hossza 51' 6".

A diadalívnek vastagsága 2' 10".

A hajónak van két kapuja, egyik a torony csarnoké, másik az épület déli falában.

A diadalív északi egyenes falán falkép látható, mely a b. szűzet, ölében a holt megváltót tartván (pietà) ábrázolja. Alkalmasint az egész templom hajdan be volt festve; sőt külsejében is imitt-amott a kőválasztékok látszanak vörös vonalokkal jelezve.

A hajó és tornya elevenen emlékeztet a fekete-ardói hasonló részre.

*) V. ö. Schemat. Szathmár. 1864. l. 184. hol az e templomban felállított Prépostváry sírköve is leiratik, mely jelenleg már igen rongált állapotban van.

8) Bereghszász

Beregh megyének fő helye.

Három hajós, a XV-dik század végéből és XVI-dik század *) elejéből származó kath. nagy temploma, a két évtized előtt történt restauratio által részben elvesztette eredeti alakját.

Az épület eredeti idoma és csinos kivitele külön monographiát érdemel.

9.) Cse g ő d.

Szathmár megyében a Szamos jobb partján.

Görög egy. templom, tégláépítés a XV. századból.

Az egyetlen hajó nyugati közepén torony áll, mely egész magasságában megtartja a négyeg alakját, szabad két sarkán három osztályu tám szökik ki diagonal irányban; e tám első osztálya igen nevezetesen szökik ki a két felső alatt.

A hajónak szélessége falközt 22' 3", hossza a diadalívig 37' 5", amannak van oldalbejárása is déli falában, hol két csúcsíves ablakot is látunk. Nyugati két sarkán a hajó nem támat, hanem féloszlopot mutat, mely mint a tám felső részén gyengítve van.

A szentély a nyolcszög három oldalával van zárva, hossza 20', szélessége 16' 6". Itt a rendes támak is fordulnak elő, melyek a hajó oldalán hiányzanak. A szentély még régi boltozatát bírja, míg a hajóban csak famennyezet látszik.

10.) C s e k e.

Szathmár megyében a Tisza partján.

Ref. téglá-templom a XV-dik századból.

Egy hajós szűkebb szentélylyel, az utóbbiban a régi bolthajtás fenmaradt, a hajó stuccatur-mennyezettel van ellátva.

A főkapu meg van újítva, a déli mellék-kapu egészen modern.

Az épület északi oldalán nincsen ablak, úgyszinte nincs a nyolcszög három oldalával zárt közép oldalán sem.

Keletre a templomtól áll fa-harangláb; ennek magassága igen nagy, tetejeig mintegy 61 láb.

11.) C s e n g e r.

Szathmármegyében a Szamos bal partján, l. az 1864-ki schemat. 166. lapját.

Ref., téglából a XV-ik század második felében épített templom, melynek elrendezése több különösséggel bír.

Nyugati tornya már földszint nyolcszögű, és annak két első ferde oldala közepén, s így nem, mint rendszeren a sarkokon, tám látható. A toronynak a templom fölött öt, ablakos osztálya van; magassága tetejeig mintegy 62'. Tetején alul renaissanceféle kinövései vannak, a tető, vagy sisak görbe vonalban fut föl (mit einer Schwellung).

A templom két hajós, nagyobb közép, és kisebb északi hajóból állván; amaz 21'-nyi,

*) Az 1864-ki schemat. 111-ik lapján mondja ugyan: „Ecclesia quae hodie quoque stat, aedificata est circa annum 1418. in honorem omnium sanctorum“; azonban mi a szentély egyik ablakán az 1504-ki, a déli kapuzaton pedig az 1522-ki évet találtuk feljegyezve, és ezen évekkal a styl is tökéletes összhangzatban lévén, a templom inkább a XVI-ik, mint a XV-dik század elejének tulajdonítandó: egyébránt a fő elrendezés, és a bensőnek igen egyszerű kövei még az utóbbiból származhatnak.

emez 10' 5"-nyi széles; a két hajó közti pillér 3' 3"-nyi szélességgel bír. A hajók hossza 36'. Egy harmadik hajó északfelé újabb időben a régibb kettőhöz épült.

A diadalívnek vastagsága 3',

A szentélynek hossza 24' 2", szélessége 14' 8", a nyolczszög három oldalával van zárva.

Dél felől mellékajtó van.

Hogy az északi hajó eredeti, s nem későbbben csatoltatott a délihez, világos abból, miszerént az utóbbinak talapzata az előbbi körül is fut. E talapzat, valamint más tagozat is, e célra idomított téglából készült.

12.) E g r i.

Szathmár megyében a Szathmár-Némethi nagy szőlősi úton.

Ref. templom a XV-ik századból.

Egy hajós. A hajó elveszté támjait, kivéve ama kettőt, mely diagonal irányban nyugati két sarkán áll. A hajó falközti szélessége 19' 2" hossza a diadalívig 30.

A diadalív vastagsága 2' 3".

A nyolczszög három oldalával zárt szentélynek falközti szélessége 15' 8" hossza 17' 10".

13.) E r d ő d.

Délre Szathmár-Némethitől.

Erdőd hajdan nevezetes templommal birt, melynek maradványai ma csak egyes faragott kövekből állanak, de ezen kövek oly mesterileg vannak készítve, hogy e munkával az épület nevezetesen felül multa környéke templomainak munkálatait.

A templom keletkezési ideje pontosan meghatározható: mert az erdődi vár termében a következő felirat erről teszen említést.

Anno 1482. ugyanazon Drágfi Bertalan (ki a miénket megelőző felírásban említetik) erdélyi vajda a hatalmas Mátyás király idejében, nagy boldog-asszony octavájára istennek dicséretére és az nagy asszonynak tiszteletére végeztette el a nagy erdődi szent-egyházat is."

Ezen felirat és az említett kőfaragványok maradványai idomhasonlatosságuk miatt a következőkkel határozzák meg a vidék legtöbb templomainak egykoru keletkezését; t. i. Mátyás király korára.

Azonban megjegyzendő, mikép a fenmaradt faragott darabok nem egykoruak, sem anyagra, sem alakra nézve: találatnak t. i. azok közt olyanok, melyek régibb idomzással finom homokkőbe vannak faragva, és olyanok, miknek anyaga sikárkő-porphyr- és alakzása későbbi korra mutat úgy, hogy Drágfy alkalmasint régibb templomot csak újjítatott. Nevezetesen a parochia udvarán találtunk az érintett finomabb kőbe faragott, csaknem román styllü, emberfőt, mely valaha gyámköként szolgált.

V. ő az 1864-ki schemat. 122 és 123-ik lapját.

Az erdődi vár alaprésze egykoru a templommal, mert az idézett felírást megelőző más feliratban ezeket olvassuk:

„Anno 1481. sz. György napjának octavájára néhai Drágfy Berthalan kezdette csináltatni ezen Erdőd várát. Az kőfalaknak magasságot hatvan singnyire, szélességét harminczra, a tornyok magasságát nyolczvanra, az kapu szélességét négy singnyire rendelvén el.“

F e k e t e - A r d ó. (I. 4. sz.)

Ugocsa megyében a Tisza bal partján.

A cath. kőtemplom külön kora részekből áll.

Négyeg tornya és egyetlen hajója a XV-dik században emeltetett, míg félkörű apsisa régibb időre mutat; (alkalmasint még a XIII-ik századra v. ö. az 1864-ki schemat. 120 és 121-ik lapját); de csak is a szentély régibb a XV-ik század második felénél; míg a hajó és a torony a vidéknek e korbéliével megegyezik.

A torony csarnoknak fal közti szélessége 7' 10'', hossza 6' 10'', a toronynak fal vastagsága 6' 7''.

E torony egész magasságában megtartja négyszög alakját.

Az egyetlen hajónak hossza fal közt 45' 2''-et, szélessége 27' 6''-et mér. E hajónak falai, kivéve a három, déli oldalába tört három ablak helyeit, egész kiterjedésökben festve valának. A festményekből jelenleg még hatra rá lehet ismerni. Ugyanis az északi fal felső sorában képeztetnek külön keretben sz. Pál apostol a karddal, mellette az üdvözítőnek keresztelése, és Péter apostolnak tenger-járata, vagy a csodás halászat. Az alsó sorban épen úgy nyugattól keletre látszik ugyanazon keretben Helena császárné feltalálván a keresztet és sz. Anna három leányával és hét unokával az, úgynevezett Mettercia, következik új keretben sz. Agnes „Sancta Agnes virgo és sz. Lajos francia király „Sanctus Lu...;“ megint új keretben sz. Margit „Sancta Margarita“ a sárkánynyal és sz. Antal a csenge-tyüvel és más csengetyűt nyakán hordó disznajával, végre megint új keretben a b. szüz egy, előtte térdelő szenttel, kit angyal koronáz, és a szent mögött álló testőrrel, ki bárdot tart kezében, E szent vagy sz. István, vagy sz. László. Aláírás e kép alatt nincsen.

Az idézett képeken kívül a falakon mindenütt még más festmények nyomai tűnnek elő. A diadalív vastagsága 3' 5''-nyi.

A templom hajójához keletfelé a szentély és sekrestye csatlakozik. A szentély két részre oszlik: a hosszszentélyre és az apsisra. Az előbbinek fal közti szélessége 20' 7'', hossza 13' 8,5''-nyi. A félkörű apsisnak fentője 8' 11''-nyi.

Sem a toronyon, sem a hajón nincsen támnak nyoma. Az egyetlen előforduló tám a hosszszentély és az apsis közt látható az épület déli oldalán, az északi oldalon e helyütt a sekrestye keleti fala áll.

Ablak a templom északi oldalán nincsen és még az apsisban is csak egy ablak van délfelé.

A templom egyetlen bejárással bír a torony alatt, mely szabatos csúcs-íves 5' 10''-nyi széles és 11' 3''-nyi magas kapu nyilással kereteltetik.

Az épület, kivált falképei miatt, külön monographiát érdemel.

14.) G a c s á l y.

Szathmár megyében, a Szamos és a Tisza közt. Téglából a XV-dik század első felében épített egyház, melyet jelenleg a reformatusok bírnak.

A templom maga keveset különbözik elrendezésére nézve vidékének többi falusi egyházaitól, birván, mint ezek, egyetlen hajóval és a nyolcszög három oldalával zárt szentélylyel, rendes táakkal, és négy ablakkal déli oldalán, hol mellék bejárást is látnunk. Itt a különbség egyedül az, hogy a szentély csak déli oldalán keskenyebb a hajónál, s hogy e két részt nem választja el, mint rendszeren történni szokott, a diadalív.

De különbözik vidékének hasonlóitól a gacsályi torony, ez a templom egész magasságában megtartja négyszögü alakját, de e magasság fölött nyolcszögbe török,

melynek három ablakos osztálya vagy on; e három osztályt az antik-triglyphekhez hasonló téglából készített fogrovatok választják el egymástól, minőket másutt is, például a kassai sz. Mihály-kápolnán látunk. E párkányzatot fűrész friesnek is nevezhetjük. Alól a tornyot a főkapu töri át, melynek tagozata csak egyszerű épszögű kiszökésekkel képeztetik, melyek a csúcsívbe mennek át. A torony déli oldalához különös kis építmény van toldva, melyet sírhelynek mondanak és mely még tovább szökik ki mint maga a torony a templom nyugati oldalán; e sírhely az egyház bensejében is be van falazva úgy, hogy a sírhelybe csak egy magasán fekvő résen keresztül lehet jutni. A torony nem igen magas sisakja itt nem fut fel egyenes-, hanem görbült vonalban (geschwellt).

A fő kapu igen egyszerű tagozása, a fent említett fog-rovatok, az épület talap-párkányzatának inkább ószerű alakzása, végre a szentélyben előforduló egyszerűen háromszöggel zárt szentségtartó fülke templomunkat az időben tovább helyezik vissza semhogy keletkeztét, szomszédjéival együtt, a XIV-ik század végére tehetnök.

15.) G é c z. (Nagy Gécz).

A Szamos jobb partján, közel Szathmár-Némethihez, téglából épített ref. templom.

Úgy tetszik, mintha ezen templom két különböző részből állana, régibb nyugatiból és újabb keletiből; a régibb még a román ízlést árulja el kivált főkapuja tagozásában, mely felváltva épszögű kiszökések és feloszlopok által képeztetik és maga fölött félkörű archivoltot és csúcsot hord. E régibb hajó bensőleg csak 22' 10"-nyi hosszal birt; s ehez csatolták a XV-ik század második felében az újabb csúcs-íves hajó folytatását és szentélyét úgy, hogy az utóbbi megtartotta az előbbi egész szélességét, mint történt Gacsályban.

Az épület falközi egész hossza, jelenleg 57' 5"-et, szélessége 16' 7"-et mér.

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik.

A hajó és a szentély támaakkal van ellátva.

A hajó régibb részén igen közel egymáshoz három félkörű ablak látható, míg az inkább keletfelé fekvő ablaknak áttörött díszje (Maasswerk) inkább a késő csúcs-íves styl jellegét viseli magán.

Ugyanezt mondhatni a szentélyben látható szentségtartó fülkéről és gerincz-hordókról is.

Találtunk a Nagy-géczi templom szentélyének egyike ablaka fölött fal festmények nyomaira is: ez három nyitott virágból, több bimbóból és levélből áll, mely füzéerként az ablak csúcsából kinő.

16.) G i r ó t - T ó t f a l u.

Szathmár megyében Nagybánya és Felsőbánya közt.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Ezen egyház is egyike azoknak, melyek Báthory Zsuzsánna építkezésének tulajdonítanak. Egy hajós, szűkebb szentélylyel, mely a nyolczszög három oldalával van zárva.

A csúcs-íves főkapu fölött egy igen primitív Krisztus-, vagy keresztelő sz. János-fő látható.

17.) G y u l a.

Ugocea megyében.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajó 26' 6"-nyi hosszal 21' 6"-nyi szélességgel bir falközt, nyugati

homlokzata két sarkán diagonal irányu támak állanak, déli fala két ablakkal és mellék ajtóval van áttörve, a nyugati homlokzat kapuzatának féloszlopai lábbal vannak ellátva, mi e tájon általán ritkaság.

A diadal ívnek 2' 4"-nyi vastagsága vagyon, s az ív tagozással bir: nevezetesen két szélső léczcel, melyre két horony következik, erre újra két lécz, végre a közepén nagy körtve idomu tag.

A szentélynek falközi szélessége 17' 5'', egész hossza 20' a nyolcszög három oldalával van zárva, a hosszszentélynek két ablaka van, a ferde déli zároldalában látszik a szentély harmadik ablaka.

Tornya a templomnak nincsen, de volt sekrestyéje és van még most is szentégtartó fülke, fekirányos fődéllel mely fölött rovatkák (Zinnen) láthatók.

18.) Gyulafa u.

Mármaros megyében, Szigettől dél-keletre Ruthen kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajó még a régi, előtte áll mind négy oldalán ívvel áttört torony, melynek felsőbb része fából van alkotva.

Szentélye későbbben épült e templomhoz, azért nem polygon, hanem félkör idomu, s azért bir e szentély félkörben zárt ablakkal északi oldalán is. Ugyan ily ablak töretett be későbbben a hajó északi oldalába is, valamint e hajónak déli fala későbbben támmal erősítettett, de e támak, nem különben mint az apsiséi mindinkább elválnak a falaktól.

19.) Halmi.

Ugocsa megyében a Szathmár-Némethi nagyszöllősi úton.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Egyetlen hajójának falközi szélessége 24' 6"-nyi, hossza a diadal ívig 35' 2'', a diadalív vastagsága 3'-nyi. A szentély falközi szélessége 17' 1"-nyi egész hossza 26' 4"-nyi. Az arányok tehát valamivel nagyobbak, mint a vidék egyéb falusi templomai-nál. A szentély a nyolcszög három oldalával zárva van s abban gyámkóként durván faragott fejet látunk, mely a nyelvét nyújtja ki. A templomhoz csatolt torony új. Az épület-talap párkányzata csinosabb a szokottnál.

20.) Hosszmező.

Mármaros megyében a Tisza partján fekvő városoknak egyike.

A ref. kőtemplom még a XV-ik században épült, de újabbkori építései azt annyira kivetkeztették eredetiségéből, hogy most egyedül a falakat lehet régieknek tekinteni, de az épületnek jelen tagozata egészen modern.

Az eredeti elrendezés az eddig leirt templomokéhoz hasonlít.

21.) Huszt.

Mármaros megye öt, a Tisza partján fekvő koronavárosoknak egyike.

Oly ref. templom, mely nem csak maga testében, hanem környezetében is megtartotta eredeti elrendezését is, és sok tekintetben idomát is. Ugyanis fenmaradt az egyház körül azon régi kőkerítése melynek másutt csak nyomait találtuk. E kőkerítést, északi oldalán, számos tám erősíti, míg déli oldalán a tám, hármát kivéve, eltűnt. A falat két helyen, nyugaton és keleten, lépcsős feljárás töri keresztül, a nyugati több részeiben még

a régi, míg a keletit modernnek kell mondanunk. A kőfal alól kezdvén, tülemelkedik a dombocskán, melyen erősített váracsként áll a templom.

A templomka nyugati homlokzatán torony emelkedik, melynek nyugati oldala 17' 8"-el, északi és déli oldala 17' 10"-el birván, ez csaknem tökéletes négyezet képez, falközi oldala 8' 10"-nyi levén, a nyugati falra 5', a keleti 4'-nyi vastagság esik. Négy-szögű falrészének magassága mintegy 65 lábnyi, melyben a földszintin kívül négy ablakos osztály látható, a legfelsőbb ablak kettős, mindenik ablaka csúcsívvel van zárva. A torony falas része és teteje modern, s azért nem bir oly magas sisaktetővel, mint vidékének egyéb, többnyire oláh és ruthen, tornyai; azért is elhagyták a sisak tövében, szokás szerint, alkalmazott négy tornyocskát, de hogy ilyenek a régibb tetőzetben léteztek, bizonyítják ama pléhgömbök és keresztek, melyek a régibb állapotból fenmaradván, a sekrestyében még láthatók. A torony földszinti részét áttöri az ékes tagozású főkapuzat, ez a legfelsőbb csúcs achivoltig 1'-nyi, falközi szélessége 7' 8"-nyi.

Az egyetlen hajónak falközi szélessége 25'-nyi, hossza a diadalívig 33' 2"-nyi; déli oldalán két körívvel zárt keskeny ablak és egy, szinte körívvel zárt mellék-kapu látható, északi oldalán semmi nyílás nincsen. A hajó földözése fekirányos fa-mennyezet. Magassága mintegy 30 lábnyi.

A diadalív vastagsága 2' 10, 75"-nyi.

A szentély szélessége 16' 6'-nyi, egész hossza 19' 1"-nyi, a nyolcszög három oldalával van zárva; zárfalainak szögeiben féloszlop emelkedik, melyeken a szokásos idomu és elrendezésű gerinczek rendes boltozatot képeznek. A szentély mindhárom zárfalába ablak van törve, holott rendszeren e vidéken csak egy ablak fordul elő a déli zároldalban.

A szentély északi részén még áll a régi sekrestye, melynek oldalfalai ferdén vannak húzva úgy, hogy hossza a templom közelében 12' 11"-et és attól távolabb 13' 8"-et mér; szélessége 12'-nyi.

A huszti templom a vidék hasonmésinél nagyobb szabatosággal levén építve, úgy szintén falkerítése fentartása miatt külön monographiát érdemel.

A *huszti vár* elszigetelt hegy csürcön áll közel a városhoz. Mi korunkra felmaradt ezen építményből, későbbi eredetű, sehol sem mutatván építészeti tagozást, melyből az épület korát biztosan lehetne meghatározni. Közepén a benső vár magasabb dombon vagy is a hegy csúcsán emelkedett, s ezt csak a különféle út kerüléssel és több erősített kapun át lehetett megközelíteni, melyek mindnyája alacsonyabb fekvésű volt; sőt ma is láthatni a hegynek, mintegy fél magasságában mély árkot, mely legkülső erődiként szolgált, de annak összekötése a várral teljesen eltűnt. Létezik e várnak régibb felvétele, melyet a „Vasárnapi újság“ is közölt, azonban ezt a helyszínén összehasonlítván a maradványt, igen hibásnak találtuk; de rövidre szabott időnk, a kellő eszközök hiánya, és az ezen évszak igen buja növényzete, újat felvenni nem engedé.

22.) I s t v á n d i.

Szathmár megyében a Tur partján.

Ref. templom a XV-ik századból.

Egyhajós. A hajónak két déli ablaka vagyon, és minden sarkán diagonal irányu tám, plafondja fából van készítve.

A szentély a nyolcszög három oldalával van zárva, van két ablaka és fa plafondja.

Jelenleg tornyot építenek a templom elébe, és dicséretes törekvéssel a templom

régi főkapuját átvették e toronyba, csak hogy a kövek összeillesztése nem a legpontosabb.

A templomhoz a hasonneműek régi modorára készített fa harangláb tartozik.

23.) L á z á r i.

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

A régi templomból az újítottban csak a nyers fal és két tám lett megtartva.

24.) M á t y f a l v a.

Ugocsa megyének nyugati határán.

Kath. templom.

Egy hajós. A hajó nyugati két sarkán diagonal, délkeleti sarkán egyenes, tám; fő- és déli mellék-ajtó, mindketteje csúcs-ívvel zárva. Egyetlen ablak a hajó déli falában.

A hosszszentély déli falában két ablak, a nyolczszögből három oldalával zárt falban nincsen ablak, de van egyszerű szentségtartó fülke az északi falban.

Az egész roskadozó állapotban.

25.) M e g y e s. (Aranyos)

A nagybányai Szathmár-Némethi úton.

Templomrom.

A templom Báthory Zsuzsánna egyik építménye. Nagyobb kiterjedésével és szorgalmasabb kivitelével felülmúlja egykoru szomszédjait.

Egyetlen hajójának falközi szélessége 30' 4" hossza 61' 8", falvastagsága 3' 5"-nyi, rendes tájmái közt déli oldalán van három halhólyag idomu, dísztagozattal ellátott ablaka.

Ezen ablakok külső nagy horonya emlékeztet a hasonnemű kassai ablakhoronyra. A hajónak csak egyetlen csúcsívvel zárt kapuja van nyugati homlokzatában.

A diadalív vastagsága 3'.

A szentélynek szélessége 26' 6", hossza 47' 9", a nyolczszög három oldalával záratik, a melynek mindegyikébe ablak van törve. Szögeiben még csinosan faragott gyámkövek láthatók, melyek egykor a boltozat gerinczét hordozták.

A templomon kívül fennmaradt vastag falak sejtetik, hogy egykor a szokásos sekrestye helye fölött, azaz: a szentély északi hosszoldala mellett, torony emelkedett.

Aranyos-Megyesen még vár is van.

26.) M i s z t ó t f a l u.

A nagybányai Szathmár-Némethi úton.

Ezen ref. templomnak építését is Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják.

Egy hajós, a hajónál keskenyebb, három oldallal a nyolczszögből zárt szentélylyel.

Van két kapuja, a déli igen alacsony, a nyugati modern fekirányos fődéssel. Az utólsó fölött rózsa, vagy kerék ablak látható késő csúcs-íves hólyag díszítményvel.

Tornya nincsen, de van elég csinos régi szentségtartó fülke a szentély északi falában.

27.) M u z s a j. (Kis)

Beregh vármegyében, közel Bereghszászhoz.

Templomrom a XV-ik századból.

E rom részletes csinos kidolgozása és erős építése miatt érdekes; köveit házépítésre akarták felhasználni, de nem bírták könnyű szerrel egymástól elválasztani, s így megmaradt a rom.

Egy hajós templom volt egykor, tám nélkül, de gazdag tagozatu, csúcs-íves kapuzattal, mely felül fekirányos párkányzattal végződik, e fölött négy levelű rózsza, s még magasabban (a homlok csúcsban) kerek ablak látható, melynek díszei némileg a mór díszekre emlékeztetnek. A hajó déli falában két körívvel zárt, csaknem román stíli ablak látható; de ilyennel e vidéken más, a XV-ik századból származó templomban is találkozáván, épületünket e századnál régibbnek nem tekinthetjük; efféle nézetnek ellentállván nem csak a homlokzat alakzata, de főképen a tízszögnek öt oldalával zárt (hosszszentély nélküli) szentély is, mely maga nemében azok közt, miket látunk, egyetlen. E szentélynek megvannak rendes támpjai, és belső sarkaiban még fenmaradtak a boltgerinczek gyámkövei.

28.) M u z s a i. (Nagy)

Közel fekszik az előbbihez.

Ref. templom a XV-ik századból.

Az épület egészen van boltozva, sőt hajójában a keresztbolt gerincein kívül, még négyegbe elrendezett gerinczek is láthatók, és közepén a címér-paizsokból és végvirágból alkotott, zárkó szabadon lefügg a templomba. A hajó oldal-falai közéjükön egyegy támmal bírnak, a délinek nyugati oldalán mellékajtó látható, mely utóbbinak tagozata egykor egészen be volt festve; a színek ma is látszatnak úgy, hogy a három fél-oszlopkának két szélsője narancssárga, középsője vörös, a négy domboru tag közt két horony pedig kékre van festve. A fő homlokzat sarkán későbbben oda épített roppant két tám látható; közepén nyílik az igen késő csúcs-íves stíli tagozatu főkapu, mely daczára e tagozatnak nem csúcs, hanem körívvel végződik. A homlokzat itt csak nem pusztá, kivéve egy faragott Krisztus- vagy keresztelő sz. János főt, mely nagyon hasonlít más hasonneműhez, melyet a tótfalusi templom homlokzatán (Nagybánya mellett) találtunk; és mely egyéb hasonneműi plastikai művekkel a magyarországi szobrászat kiskoruságát még a XV-ik század vége felé is tanusítja.

Valamint a főkapu, úgy a diadalív a templom bensejében is, nem csúcs-, hanem köralakkkal bír, és maga képi két oldalán az egymástól eltérő alaku gyámkövét.

A szentély, mint rendszeren e vidék templomai, a nyolcyszög három oldalával van zárva, melynek csak délfelé fekvője bír ablakkal. Boltozat-gerincei csinosan vannak faragva, zárköve szintén, mint a templom-hajóé, de nem épen oly mélyen ereszkedik le. Kivülről rendes tám van elrendezve a sarkokon, melynek a templométól eltérő magasabb talap-párkánya van, úgy hogy ez amabba bevág.

29.) N a g y b á n y a,

Szathmár vármegyében.

Volt egykor nagy és díszes kath. temploma, mely legújabb időben lebontatván, csak tornya és az ahoz támaszkodó főkapuzatnak fele maradt reánk. Azonban mielőtt e rombolás még megtörtént, a templomnak alaprajza elég pontosan vétetett fel, s ezt a szathmári püspöki levéltárból a püspök ő exc. velünk közleni szíves volt. Ezen alapterv szerint a templom kivételképen két-hajós volt, nagy hosszszentélylyel bírt, mely a nyolcyszög három oldalával záródott. A szentély északi oldalához sekrestye csatlakozott, azonkívül a hajónak mind északi, mind déli oldalán kápolna és sikátor, vagy talán keresztjárda is állott. A főhomlokzat déli sarkán volt a még fenálló torony, de annak e homlok-

zat ellenkező sarkán más torony nem felelt meg; hanem kereszt-karzat (Querempore) vount el a toronytól a templom északi oldalfaláig, úgy hogy a főkapu tengelye épen az e karzat alatti déli pillér közepével ugyanazonos volt. E tengely a templom belsejében és hosszában három erős pillért vagy tövet metszett keresztül, melyről a boltozat a hosszoldalak felé futott.

A még fenálló torony magas, négy ablakos osztályra osztott, kőből erősen épített négyszög, melynek csak ezen erős építéséből magyarázható, hogy azt a templommal együtt le nem bontották. Nevezetes e torony földszinti osztályában (nyugati oldalán) nagy kerek, igen dús tagozatu, ablak, a többi három osztály ablaka feltűnő egyszerűsége mellett. A legfelsőbb ablak fölött talán még egy ötödik létezett, jelenleg helyét óra pótolja. A kerekablak fölött Hollós Mátyás czimere látható, mi arra adott alkalmat, hogy a torony építését e királyunknak tulajdonították; azonban valamint az építmény stíljéből, úgy a fenmaradt okmányokból is világos, hogy a templom és torony építkezése már nagy Lajos korába esik. A torony déli oldalán felfegyverzett, durva művi alak látszik, mely alkalmasint hajdan sírkövet képezett. Van még Mátyás czimere fölött befalazva egy faragott torzfő. E három durva plastikai munka a torony csaknem egész faragott díszét képezi.

Bár nagyon rongált állapota, mégis igen nevezetes a főkapuzat megmaradt része; mert ebből világos azon befolyás, melyet a kassai csúcsíves építmények hazánk keleti részének középkori építményeire gyakorolták. A nagybányai maradványok főképe tekintetben megérdemelnének részletesebb tárgyalást.

30.) N á m é n y. (Kis)

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt. ref. XV-dik századbéli templom.

A falak a régiek, de a templom annyi újításon ment keresztül, hogy egyedül tornya tartotta meg régi alakját, sisakja, mely feltűnő hegyes, újabb időben fából készült.

31.) N e v e t l e n f a l u.

Ugocsa megyében a szathmár-némethi nagy-szóllósi úton.

Kath. XV-dik századbéli templom.

Az egyetlen hajó rendesen van alkotva; nyugati sarkán két diagonal támmal és fő bejárással, déli oldalán három ablakkal; de úgy tetszett, mintha a hajónál keskenyebb szentély csak későbbi tatarozás után kapta volna jelenlegi egyenes keleti zárfalát, melynek délkeleti sarkán még fenmaradt a régi tám, és északi oldalán a sekrestye.

32.) P e l e s k e. (Kis)

Szathmár megyében a Tisza és Szamos közt.

Ref. román stílü templom a XIII-dik századból.

E templomka egész elrendezésével különbözik szomszéd vidéke templomaitól; hajója 25' 6"-el átmérővel biró kört képezvén, mely délfelé két körívü ablakkal bir. Egyetlen ajtó nyílása szintén nem csúcsíves stílü tagozással, hanem román épszögü kapuféllal van szegélyezve, alább körívvel záratik, és csak e felett mutat alacsony csúcsívet.

A köralakú hajóhoz szintén nem polygon, hanem egyenes vonalu zárással biró 13' 5"-nyi hosszú, és 8' 11"-nyi széles szentély csatlakozik, melynek északi falában félkörrel zárt egyszerű fülke, keleti és déli falában pedig szintén körívvel zárt egy-egy ablak látható.

A főkapu elébe mult században előcsarnok épült.

33.) S á r k ö z .

Szathmár megyében, közel Szathmár-Némethihez.

Ref. XV-ik századbéli templom, építése Báthory Zsuzsánnának tulajdonítatik.

Egyetlen hajójának falközi szélessége 20' 4"-nyi, hossza a diadalívig 48' 2". Nyugati oldala két sarkán a rendes diagonal állású tám látható. 8' 6" magas ajtó nyílása dús pálcza idomu csúcs-íves tagozattal van keretelve, melyet még épszögű keret is vesz körül. A hajó déli oldalán nincsen mellékkapu, de van három hólyag díszű ablak s egy támja közepén.

A diadalív vastagsága 2'-nyi.

A szentély a hajóval ugyanazon szélességgel bír, egész hossza 27' 7". A hosszszentélynek három ablaka igen közel áll egymáshoz, úgy szintén két támja is; a nyolcszögéből vett három zároldalában nincsen ablak. A szentély szögeiben vállköveken féloszlopok, s ezeken a boltgerinczek emelkednek, azonban a boltozatot valamint itt, úgy a hajóban is jelenleg fa mennyezet helyesíti.

34.) S á r k ö z - Ú j l a k .

Igen közel fekszik az előbbihez, s e helységnek ref. kőtemplomát is Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják.

Egyetlen hajójának szélessége nagyobb a sárközi templománál, t. i. 25' 7"-nyi, hanem visszont hossza kisebb t. i. csak 39' 8"-nyi. E hajóban déli mellékajtó van, főkapuja csinosan tagozott féllal bír, és nevezetes azon a templom talap-párkányának átmenete épszögű töréssel a kapuzatába. A főhomlokzat sarkán két diagonal irányú tám szökik ki, déli homlokzatán két ablak s azok közt egyenes tám látható.

A diadalív 28"-nyi vastag, felső részében tagozva van, mint van tagozva a sárközi diadalív is.

A szentély keskenyebb a hajónál, csak is 20' 9"-et mérvén, hossza t. i. 26' 7" csaknem oly nagy, mint a sárközié. A hajó nincsen boltozva, míg a szentély régi csinos boltozatát még bírja, ez a nyolcszög három oldalu záródásában az úgynevezett hálóboltozat, címerrel, mely fán ülő madarat nyíllal keresztül lőtt nyakkal képez. A hosszszentély boltozata a rendes, de zárkövében szintén címer látható; ilyen gyámköként is használtatik, melyből a bolt gerinczei emelkednek.

35.) S i m a .

A Szamos jobb partján, nem messze Szathmár-Némethihez.

E templom régibb szomszédjainál, kivéve a Kis-Pelecskeét, melylyel egykorúnak tetszik; s így a hagyomány sem csalatkozik, mely a simai egyházat a szamos partiak legrégebbjének tartja.

Egyetlen 21' 3"-nyi széles 26' 5"-nyi hosszú hajójának főhomlokzatán két diagonal támat látunk, mely közt közepén nyílik a csúcs-ívvel ugyan zárt, de még a román ízlésű épszögű oldaltagozattal bíró kapu, sőt e kapu fölött még, inkább román, mint csúcs-íves, csúcsot is láthatni. A hajó déli oldalán van három félkörbe zárt keskeny ablak-köz belső tám nélkül.

A diadalív 26,5"-nyi vastag. A diadalívnek külsőleg két egyenes állású tám felel meg.

A hosszszentély 7' 1"-nyi hosszával igen kurtának mondható, szélessége 14' 5". E hosszszentélyre következik a félkörű, tám nélküli apsis, melynek fentője 6' 1" Ezen apsisban a vidéknek szokása ellenében két ablak látható, egyike észak-keletfelé, másika dél-

keletfelé nézvé. A szentély déli falában ó-idomu papiszék is látható, két román koro oszloppal elválasztott helylyel, melynek mindketteje háromszöggel van fődözve. Régi a szónokszék is.

E téglá-templom jelenleg a reformatusoké.

36.) S u r á n y.

Beregh megyében a bereghszászi-naményi úton.

Ref. templom a XV-k századból.

Egyetlen, a szentélynél tágasabb hajó, a szokásos diagonal irányu támakkal fő-homlokzatán; a támak közt kapu van, mely késő, igen alacsony csúcsívvel záródik, fölötte kerek-ablak látható. E homlokzatnak nincsen csúcsa, hanem van fekirányos zárása.

A nyolcszög három oldalával zárt szentélyben régi szentségtartó fülke és egyszerű papiszék látható. Tám és ablak itt nem tér el a vidék szokásától.

37.) S z a m o s - B e c s.

Szathmár megyében a szamos jobb partján.

Ref. XV-ik századbeli templom.

Az egyetlen hajónak falközi szélessége 20' 5", hossza 29' 2". E hajó nyugat fő- és déli mellék-kapuvál bir, azonban az előbbi későbbben be lett falazva.

A diadalív vastagsága 2' 2,5".

A szentély szélessége 15' 2" hossza 24' 7".

Tám sehol sem látszik, mert mint mondják azokból épült az újszerű torony.

38.) S z e k e r e s (Kis).

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

Ref. XV-ik századbeli téglá templom.

Egyetlen hajója a három oldal-zárásu szentélylyel ugyanazon szélességgel bir; az előbbinek régi főkapuja be van falazva, és fölötte új kerek-ablak látható; déli mellék-kapuja igen egyszerű.

39.) S z i g e t h. (M á r m a r o s).

Mármaros megyének főhelye a Tisza partján.

Ref. nagyobb részben a XIII-ik századból származó templom, melyet azonban csak egy, nem rég történt lerombolása alkalmával készített rajzból leírhatni.

A hosszukás szentély, *kivételképen*, nem a nyolcszög, hanem a hatszög három oldalával végződött és csak a sarkok négy támat birta; e szentély későbbben építetett a régibb templomhoz.

A templom maga három hajós volt, két mellék-hajója nem érte el a középsőnek magasságát, melytől két-két négyszögü, sarkain elvágott pillér által választatott el. A három hajó nem képezett szabályos parallelogrammot; mert nyugati részén tágasabb volt mint keletién. A hajók falaiban kora csúcs-íves stülü ablak nyilt.

Későbbben, talán egykorulag a szentélylyel, a templom középső hajójába erős torony építetett, melynek nyugat-keleti oldalai valamivel hosszabbak dél-északéinál úgy, hogy a szigethi templom ezen egész elrendezésével, de csak is azzal, és nem kivitelével is, a gelnháusi átmeneti korszakú templomhoz hasonlíthatott.

A szigethi templom hajdan falképekkel birt, melyeket megmagyarázott Henszleman Imre a m. t. akademia értesítőjének 1846-diki évfolyamában. Ezeken kívül a lebon-tás alkalmával még több kép maradványt fődözött fel Szilágyi István igazgató ur. Tár-

gyuk a következő: 1. Sz. Bertalan lenyúzott bőrét pálczán hordva vállán. 2. Az üdvözítő kilép koporsójából, mellette egy sz. asszony. 3. Krisztus-fő, mely alatt az 1505-ki évet olvasták, alatta sz. Miklós. 4. Angyal sz. Katalint tanítja, mellette nő alak. 5. Liliom korona, mely körül még több szent-fény látszik, az egész igen rongált állapotú. 6. Csúcs-íves keretben fent sz. Katalin halálos ágyán, alant számos angyal töredék, mind igen megromlott állapotban. 7. Három szent asszony, mindegyik keresztel kezében, az egyik baloldalon és a két jobboldalon álló közt öreg ember ülve bottal kezében.

Jelenleg egyedül e templomnak torony-alja maradt fenn fő kapujával. E kapu nyílása 4' 5"-nyi szélességgel és 6' 11" egyenes magassággal bír. Oldal tagozata négy-négy féloszlopból (melyeknek egyike körtve alaku) és négy-négy horonyból áll. A kapitaelek felette durva művüek, de azokon, ezen állapotukban is, meglátszik a kassai régi építmények befolyása, legalább déli oldalán, úgy szintén világos ez azon háromszög alkotásában is, melynek hypothenusáján a kapufél szerkesztetett.

A szigethi templom részletesebb tárgyalást érdemel.

40.) Szinyér-Várallja.

Szathmár megyében a nagybányai szathmár-némethi úton. Kath.XV-ik századbeli kő-templom.

A templomnak építkezését Báthory Zsuzsánnának tulajdonítják, de az épület korunkban újjátartott, s így csaknem egészen moderné vált, kivált boltozatában; de megmaradt mégis a régi torony csarnokával, diagonal állású két támjával és főkapujával. E toronyban van három ablakos osztály, az alsó ablak félkör zárású, a középső csúcsíves, a felső kettős ablak elválasztó középső oszlopkával; azonban az oszlopka mindenütt eltűnt, és csak egyikét találtuk a szentélyben megfordított állásban, mely asztalka gyanánt szolgál; ezen oszlopka egész magassága 37,5"; két láb-koczkája 6", és 1,5"-nyi, töve 19"-nyi, kapitaelje 11"-nyi magassággal bírván (a kapitael abacusa hibázik). A láb alsó koczkájának oldala 12" és 7, 75"-nyi széles, felseje 10" és 7, 5", tövének átmérője 7' 5". A kapitaelnek alakja a domború virágkehely, s félgömbének nagyobb felső átmérője 12, 5"-et mér.

41.) Szőlős (Nagy.)

Ugocsa megyének főhelye.

Nagyobb kath. kőtemplom a XV-ik századból.

E templom alkotására és elrendezésére nézve nem különbözik vidékének falusi templomaitól, de mérvei minden kiterjedésben nagyobbak és építészeti kivitele sokkal pontosabb és csinosabb.

Nyugati homlokzata közepén torony áll, mely sok tekintetben Budavára parochialis templomának elkészült tornyára emlékeztet. Falvastagsága 6' 9"-től 7' 2"-re növekedvén, négyege oldalának mértékét 23' 6"-re határozza, e négyeket két erős diagonal irányú tám erősíti. A torony négyege a templom magassága fölött nyolczszögbe van törve, s e nyolczszög két ablakos osztályra osztva, az ablak nem csúcs-, hanem félkör zárású. A toronynak egész magassága (mennyre ez t. i. a régi) közel 100'-nyi. A főkapufél egy-egy oldalán két körtveidomu gerinczhordóból és három horonyból van szerkesztve, egyenes magassága 5' 6"; e kapuzat fölött sajátos fűrész-fog-párkányzat látható.

Az egyetlen hajónak szélessége 29' 2", egész hossza 71' úgy, hogy itt az utóbbi mérv sokkal túlnyomóbb az előbbinél, mi kivételt képez az e vidéken szokásos arányoktól. A támak rendese a hajó mindkét oldalán, de ablak itt is csak a délin van, hol mellékajtót is láthatni. Nevezetes a hajó északnyugati sarkán álló roppant ívtám, melynek alkalmasint hasonló felelt meg a hajó délnyugati sarkán is.

A diadalív vastagsága nevezetes, t. i. 4' 2"-nyi. E diadalíven látható még egy a hajót a szentélytől elválasztó áttört falnak nyoma. Ily választó falat a francziák jubénak neveznek azért, mert e falhoz közeledett az evangéliomot vagy epistolát felolvasó pap e szavakkal: „jube benedicere“; németül e választó fal a felolvasástól (lectorium) Lettnernek neveznek. A jubé az ó-keresztény basilikában szokásos rekeszek (cancelli) és ambóknak emléke; és a nagyszőlősi választó fal (jubé, Lettner) eddig ismert egyetlenegy maga nemében Magyarországon. A szentély egész hossza 55' 3, 5" mér, szélessége 27' 4"-et. E szentélyben, északi oldalán, fenmaradt igen csinos szentségtartó fülke, és déli oldalán szintén csinos, hanem az előbbinél később stílusú papi-szék. A szentély a vidéken szokásos három oldalzár fallal bír a nyolcszögből, két ablakkal a hosszszentély déli falában és egygyel két zárfaiban. A templom északi oldalán nincsen ablak. Az ablak külső profilje nagy horonyával a kassai szentély-ablak nagy horonyára emlékeztet. A nagy-szőlősi hosszszentély északi oldalán fenmaradt a régi sekrestye is, melybe késő csúcsíves stílusú ajtó vezet. Szintoly késő csúcsíves izlésű építmény a templom déli falában is látható.

Az egész egyház hajdan kőfallal volt körülkerítve, melynek nyomai még láthatók.

A nagy-szőlősi templom külön monographiát érdemel.

A nagy-szőlősi régi várat *Kankó-várnak* nevezik.

42.) Szőlős - Végárdó.

Ugocsa megyében, közel Nagy-Szőlőshez.

Templom-rom a ref. birtokában a XV-ik századból.

Az épület elrendezése a szokásos. Nyugati homlokzata közepén két diagonal állású támmal erősített torony állott; azonban kapunyílás alatta nem volt, hanem az egyetlen kapu a torony déli oldala mellett nyílt az egyetlen hajóba, melynek hossza 31' 6", szélessége 26' 6"; a hajó déli falában három ablak van, de közte nincsen támp. A hajó falain mindenütt falképeknek nyoma látható, azonban csak délkeleti sarkában még észrevehetni, hogy itt három püspök külön keretben volt előállítva.

A diadalívnek vastagsága 2' 10, 5"-et mér, e diadalív egyszerűen van tagozva.

A szentély szélessége 18' 4", hossza 23' 4", a nyolcszög három oldalával van zárva, a zárfa csak keleti osztálya bír ablakkal; így egyetlen ablak van a hosszszentélyben is, déli oldalán. Sekrestyének nincsen nyoma. A délkeleti oldalon ugyanazon előállítással, mint Fekete-Ardón a Mettercia látható, de a fejek hiányzanak, a mint ezen képek egyáltalán még a Fekete-Ardóiaknál is romlottabb állapotban vannak, ugyanannyira, hogy soknál kit ábrázoljanak sem lehet kivenni.

Az írást alatta legnagyobb törekvés mellett sem lehet elolvasni.

A sokoldalú apsis északkeleti oldalán is van négy alak, köztük asztalkák állanak, de jelvények hiányában, kik legyenek ezen szentek, egyet kivéve mely sárkányt tart ölében s így talán sz. Juliana, még gyanítani sem lehet.

A hajó déli oldalán is, közel a diadalívhez, lehet még három püspököt látni, mert ezek süvegjei és botjai árulják el ezen méltóságukat, egyebet itt sem lehet látni, sem határozni. Legjobb még a hosszszentély déli oldalán külön keretben meglehetősen kivehető sz. Erzsébet alakja, mint ez egy fürdőkádban ülő beteget ápol, kevésbé látható a beteg mögött álló szolgáló leány, mely egyik kezében korsót, másikában poharat tart.

A szőlős-végárdói falképek nemcsak ugyanegy iskolából származnak a fekete-ardóiakkal, hanem alkalmasint ugyanegy mesternek művei, erre mutat egész stílusuk, színezési módjuk, és még keretük díszje is.

43.) T a t á r f a l v a.

Szathmár megyében, a Szamos jobb partján.

Ref. téglá-templom a XV-ik századból.

Csekély kiterjedésű épület, de nevezetes azért, mert Magyarországon az egyetlen ismert példány, melyben kétszínű téglá felváltott rakásával a külső falakban színes hatás idéztetett elő. A téglá t. i. vagy vörös, vagy fekete színű, és ugyanazon sorban mindig egy-egy vörös téglá mellett fekete téglá van rakva. A polychrom hatás főképp az ablak-ívekben tűnik föl. A párkányzatok szintén e célra külön idomított téglákból készültek.

Az egyetlen hajónak falközi szélessége 14' 8'', hossza 31' 2,5''. E hajónak van két félkörben zárt ablaka s homlokzatában 3' 3''-nyi széles ajtaja, mely két körszelvény-nyel és azok közt fekirányos vonallal záratik. A falnak vastagsága igen csekély, t. i. csak 22''-nyi.

A diadalív vastagsága szintén csak 22,5''-nyi.

A szentély szélessége 11' 8'', hossza 12' 7''. Tám, s ez is feltűnő csekély kiszökéssel, csak a szentély a nyolczszögéből vett három oldalának szögein látható.

Nevezetes, hogy itt az ablak, ellenkezőleg a vidék szokásával, a hajó épen északi oldalán fordul elő. Ezen, és a szentély zárfalainak három ablaka, mind igen keskeny, (valóságos nyílása csak 6''-nyi) a félkörben van zárva.

A templomka, mint a csinos tégláépítésnek példánya, tüzetesebb tárgyalást érdemel.

44.) T é c s ő.

Mármaros megyében a Tisza partján.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

A régi templomból itt egyedül a falak maradtak meg; a többi mind új.

45.) U j v á r o s (A v a s.)

Szathmár megyében a szathmár-némethi técsői úton.

Ref. kőtemplom a XV-ik századból.

Az egyetlen hajóban újított torony alatt van a bejárás. A hajó ajtaja egyszerű csúcs-íves; itt is, kivételképen az ablak az északi falba van törve. A szószék csinos, renaissance stílusú, az apai templom szószékére emlékeztet.

A diadalív összetett volta miatt arab-ívre emlékeztet.

A szentély a nyolczszög három oldalával záratik, keskenyebb a hajónál.

A tám mindenütt le lett törve, anyagából alkalmasint, mint másutt, a torony épült.

46.) V e t é s.

Szathmár megyében a Szamos bal partján.

Ref. XV-ik századbeli templom.

A templom nyugati homlokzata közepén torony áll, melynek nincsen a vidék szokása szerint, diagonal állásu, hanem van mindegyik szabad sarkán két-két tám épszög alatt. E torony egész emelkedésében megtartja a négyszög alakot és a támak fölött még három osztályból áll, melynek mindegyikében keskeny kettős ablak nyílik. A legfelsőbb ablak fölött a renaissance korában sajátos alakú falazott díszek tétettek fel, ezek mögött pedig a sisak nem egyenes, hanem görbe vonalú nyolczszögben emelkedik. A toronyba nyíló kapu igen egyszerű, oldala csak is épszögű tagozatból állván, melynek nincsen kapitaelje, hanem csak abacusa, e fölött az alsó tagozat átmegy a csúcs-íves tagozatba, mely fölött

megint csúcs látható. A kapufélt csekély kiszökésű tám, vagy inkább falszalag keríti be. A kapu nyílása és magassága a csúcs-ív kezdetéig egyaránt 4'-at mér.

Az egyetlen hajó falközi szélessége 24', hossza a diadalívig 37' 7" oldal fala közepén támpillé van, déli oldalán két félkörben zárt ablak nyílik, s a keleti alatt mellékbejárás.

A diadalívnek vastagsága 33' 5".

A szentélynek szélessége 16' 9", a nyolcszög három oldalával záratik, boltozva van rendes módra úgy, hogy gerinczei gyámköveken s abból származott oszlopokon emelkednek.

47.) V i s k.

Mármaros megyében a Tisza partján.

Ref. XV-ik századbeli kőtemplom.

A viski templom, mint a huszti, még ma is bir kőfal kerítéssel, melynek közepén maga és fa-haranglába áll.

Egyetlen hajója nyugati homlokzatának sarkán diagonal irányu tám áll, maga közt fogadván a csúcs-íves főkaput. A hajó északi hosszfalába van törve három csúcs-íves ablak, de ezek közt nincsen tám.

A szentély a szokásos alkotású, s itt támpillé is szöknek ki sarkaiból; benső szögében féloszlopok láthatók, növénydíszes, durván dolgozott, kapitaelekkel.

A viski templom tetejéből hegyes fatorony emelkedik, melynek négy sarkán négy kisebb fatorony látható.

48.) Z a j t a.

Szathmár megyében a Szamos és Tisza közt.

Kath. XV-ik századbeli téglá-templom.

A nyugati homlokzaton torony áll; erre következik az egyetlen hajó, déli falának két ablakával.

A hajónál szűkebb szentély nem végződik polygonba, hanem egyenes vonallal; korunkbani újítás e keleti egyenes zárfalba a főoltár két oldala mellett ajtót töretett ki, mely a későbbben mögéje épített sekrestyébe vezet.

A falak így mindenütt épszög alatt állván egymáson, vagyis rendes parallelogrammok képezvén, a támpillé mindenütt e parallelogrammok épszögű sarkaiba alkalmaztatván, mindnyája diagonal irányu. A toronyban és a sekrestyében egy-egy, a hajóban két pár ily tám látható.